

original scientific article
received: 2013-08-08

UDC UDK 314.151.3(=163.6):338.48-2-054.72(497.4)"1920/1940"

SLOVENSKI IZSELJENCI IN TURISTIČNI OBISK DRAVSKE BANOVINE S POSEBNIM POUDARKOM NA POROČANJU IZSELJENIŠKEGA VESTNIKA

Petra KAVREČIČ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, 6000 Koper, Garibaldijeva 1, Slovenija
e-mail: petra.kavrecic@zrs.upr.si

Miha KODERMAN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, 6000 Koper, Garibaldijeva 1, Slovenija
e-mail: miha.koderman@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava obiske slovenskih izseljencev in njihovih potomcev v nekdanji domovini v obdobju med obema vojnama. V dvajsetih letih preteklega stoletja je obiskovanje slovenskih izseljencev iz evropskih držav, kasneje pa tudi iz Združenih držav Amerike, postalo v veliki meri organizirano in je bilo v Kraljevini Jugoslaviji deležno precejšnje pozornosti takratnih oblasti. Izleti slovenskih izseljencev iz evropskih držav so bili najpogosteje organizirani s strani katoliških društev in verskih voditeljev, obiske iz Združenih držav Amerike pa so praviloma vodili predstavniki posameznih podpornih organizacij ali uslužbenci potovalnih uradov, ki so v tem obdobju uspešno delovali znotraj tedanje slovensko-ameriške izseljenske skupnosti.

Ključne besede: slovenski izseljenci, obiski nekdanje domovine, izseljenski turizem, Dravska banovina, Družba sv. Rafaela

VISITE TURISTICHE DEGLI EMIGRATI SLOVENI NELLA BANOVINA DI DRAVA COME RIPORTATE SUL GIORNALE »IZSELJENIŠKI VESTNIK«

SINTESI

L'articolo tratta le visite degli emigrati Sloveni e dei loro discendenti nel paese d'origine, nel periodo tra le due Guerre mondiali. Negli anni venti e trenta del novecento il fenomeno delle visite degli emigrati provenienti dai paesi europei ed in seguito anche dagli Stati Uniti diventò in gran parte organizzato ed ricevè una considerevole attenzione da parte del governo del Regno di Jugoslavia. Le visite da parte degli emigrati Sloveni provenienti dai vari stati europei furono di solito organizzate dalle associazioni cattoliche e dai leader religiosi, le visite dagli Stati Uniti invece furono generalmente svolte dai rappresentanti delle organizzazioni di sostegno o dalle agenzie di viaggio, che in questo periodo operarono con successo tra la comunità degli emigrati sloveno-americana.

Parole chiave: emigrati Sloveni, visite del paese d'origine, turismo di ritorno, Banovina della Drava, Società di San Raffaele

UVOD

Pojav izseljenstva je močno zaznamoval evropsko družbo 19. in zlasti 20. stoletja, ko smo bili priča množičnemu izseljevanju v industrijsko bolj razvite evropske države in severno Ameriko. Izseljenci so si v novem bivalnem okolju kmalu po izboljšanju materialnega blagostanja želeli ponovne (vsaj začasne) vrnitve v domovino. Obiskovanje nekdanje domovine s strani izseljencev in njihovih potomcev bi lahko uvrstili med eno izmed pojavnih oblik turizma. Vračanje izseljencev v izvorno domovino je namreč staro prav toliko kot sam proces izseljevanja. Premožnejši izseljenci so bili tako poleg misijonarjev, diplomatov in bogatejših predstavnikov meščanstva med številnejšimi mednarodnimi obiskovalci posamezne države. Proces »začasnega vračanja« v izvorno domovino, ki ga obravnavamo v pričujočem prispevku, je v drugi polovici 20. stoletja postopoma prerasel v obliko turističnega obiskovanja.

Ob tem je treba poudariti, da v splošnem ločimo dve vrsti povratnih izseljenskih migracij: prva se nanaša na izseljence, ki se po preteku določenega obdobja v tujini želijo ponovno trajno vrniti v izvorno državo, druga pa zajema izseljence, ki se v izvorno državo vračajo le za krajša obdobja, največkrat v času letnega dopusta. Sčasoma lahko takšni obiski izseljencev v domovini postanejo redkejši in dobijo pretežno turističen pridih, saj si izseljenci v tujini ustvarijo dom, osnujejo družine in s procesom asimilacije postanejo vedno bolj integrirani v družbo (ne več) novega bivalnega okolja. Kljub vključevanju v novo okolje so si izseljenci prizadevali ohraniti svojo identiteto z druženjem v društvih in župnijah ter z branjem tiskanih medijev v izvornem jeziku, k obiskovanju izvorne države pa so jih gnala tako sorodstvena oziroma družinska kakor tudi narodnostna čustva. Omenjeni dejavniki predstavljajo močan emocionalni element, ki se je ob prostorski in časovni oddaljenosti med izseljenci, tudi tistimi slovenskega porekla, še stopnjeval in se pogosto ohranil več generacij kot ključni motiv za obisk nekdanje domovine. Čeprav turistično obiskovanje zdraviliških krajev, mest in obmorskih letovišč zaradi zgoraj predstavljenih razlogov praviloma ni bilo na seznamu njihovih prednostnih destinacij, ki bi si jih ogledali ob povratku v nekdanjo domovino, so z uporabo transportnih in nastanitvenih storitev nedvomno pripomogli k razvoju lokalnega gospodarstva.

Območje slovenskega etničnega prostora je bilo vse od druge polovice 18. stoletja izpostavljeno več selitvenim tokovom, ki so dodobra zaznamovali tedanjo družbo.¹ Na pomembnost povratnih obiskov izseljencev so na omenjenem območju začele prve opozarjati izseljenske organizacije, ki so od začetka 20. stoletja delovale v avstro-ogrski monarhiji. O tem, da so bila potovanja slovenskih izseljencev že v tistem obdobju lahko zanimiva tudi z ekonomskega vidika, pa pričajo številni potovalni uradi in agencije, ustanovljene v sredini dvajsetih let 20. stoletja v Združenih državah Amerike (v nadaljevanju ZDA).

V prispevku bomo z vsebinskega vidika analizirali vlogo potovanj izseljencev in njihovih potomcev v nekdanjo domovino, pri čemer bomo skušali prikazati tudi vpliv, ki so ga tovrstni obiski v prvi polovici 20. stoletja imeli na državne in lokalne oblasti ter razvijajoči se turistični sektor, s poudarkom na območju Dravske banovine.² Podatke, ki jih navajamo, smo črpali iz redkih znanstvenih razprav s tega področja, statističnih letopisov ter zlasti iz pregleda relevantnih periodičnih publikacij, ki so obravnavale izseljensko problematiko v nekdanji Jugoslaviji in Sloveniji.

PROCES IZSELJEVANJA SLOVENCEV OD DRUGE POLOVICE 19. STOLETJA DO PRIČETKA DRUGE SVETOVNE VOJNE

Podobno kot drugod po Evropi se je tudi na območju slovenskih dežel oziroma slovenskega etničnega prostora odvijal proces izseljevanja, pri katerem so bili vsaj v prvi fazi v ospredju ekonomski razlogi. Množičnejše izseljevanje beležimo od sredine 19. stoletja dalje, ko so se v slabše razvitih in pretežno agrarnih predelih avstrijske monarhije pričeli soočati z vrsto neugodnih okoliščin, med katerimi so bili visoki davki in razkosana kmečka posest, dodatno pa je položaj prebivalstva otežil povečan naravni prirastek (Gestrin, Melik, 1966; Klemenčič, 1987, 36–43). Slovensko prebivalstvo se je izseljevalo v druge dele monarhije in izven države, zlasti v gospodarsko razvitejša mesta in industrijska središča (Valenčič, 1990, 44–45).

Slovensko zgodovino opisuje proces izseljevanja deli v več obdobjih, pri čemer prvo postavlja v čas do 70-ih let 19. stoletja.³ V tem obdobju je bil delež izseljencev, ki ga je beležila avstrijska statistika, zelo majhen, kar je veljalo tudi za izseljevanje iz slovenskih dežel.⁴ To prvo fazo so v glavnem zaznamovala izseljevanja političnih

1 S tematiko izseljevanja iz slovenskega etničnega prostora se v zgodovinskem opisu ukvarjajo Drnovšek (2012), Friš (1995, 1996), Kalc (2002), Klemenčič (1987, 1995, 1998, 2001), Valenčič (1990) in drugi.

2 Dravska banovina je bila ena od devetih upravno-administrativnih enot Kraljevine Jugoslavije, ki so bile ustanovljene leta 1929. Obsegala je nekdanji območji ljubljanske in mariborske oblasti.

3 Izseljevanje se je v monarhiji pričelo sicer regulirati z izseljenskim patentom leta 1832, ko je deželna oblast pričela izdajati dovoljenja za zakonito izselitev (Friš, 1995, 22; Valenčič, 1990, 46). V patentu je bilo določeno, da mora vsak, ki zapušča državo, dobiti dovoljenje s strani deželne oblasti, od leta 1862, ko je bila dovoljena večja svoboda gibanja, pa so deželne statistike postale manj zanesljive. Za natančnejše podatke je bilo treba upoštevati tudi sezname potnikov v pristaniščih, ki prikazujejo realnejšo sliko o številu izseljencev (Klemenčič, 2001, 228).

4 Izseljenski patent je zelo ozko definiral pojem izseljenstva, izseljenec je bil le tisti, ki je v tujino odšel z namenom, da se v domovino ne vrne (Valenčič, 1990, 47).

emigrantov po letu 1848, izseljevanja iz pustolovskih namenov in misijonarsko delo. Med naštetimi oblikami izseljevanja vsaj dveh primerov, in sicer »pustolovcev« in misijonarjev, ne moremo v celoti uvrščati v kategorijo splošne definicije izseljenstva, ki označuje izselitev dela ali skupine prebivalstva v določenem zgodovinskem obdobju in naselitev izven slovenskega etničnega prostora (Klemenčič, 1998, 175–176). Misijonarji, kot denimo tisti v ZDA (F. I. Baraga, F. Pirc, I. Mrak), so delovali med staroselci, belimi priseljenci in med prvimi slovenskimi priseljenci, katerim so nudili podporo ob prihodu ter ustanavljanju prvih naselbin (Friš, 1995, 20). Misijonarji, ki so poklicno odhajali v tujino in se občasno vračali v domovino, so v slednjo prihajali tudi zaradi pridobivanja novih mladih semeniščnikov in duhovnikov za nadaljnje spodbujanje misijonarskega delovanja (Friš, 1996, 166–168). Tako jih težko označimo kot ekonomske izseljence in turistične obiskovalce, čeprav so nedvomno nastopali kot znanilci vesti o dogajanju v tujini in so o tem poročali ob obisku stare domovine.

Intenzivnejšemu izseljevanju smo priča v obdobju po marčni revoluciji oziroma od konca 70-ih let 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne (oziroma v ZDA leta 1924⁵). Razlogi za izseljevanje so bili v tem obdobju najpogostejše ekonomske narave, saj so bile, kakor že omenjeno, (pretežno agrarne) slovenske dežele znotraj habsburške monarhije gospodarsko manj razvite.⁶ Država izseljevanju načeloma ni nasprotovala, ni pa ga tudi posebej spodbujala, saj na ozemlju monarhije ni dovoljevala ustanavljanja izseljenskih agencij.⁷ Izseljevanje v evropske države in Ameriko je kljub temu že v 60-ih letih 19. stoletja postalo številčnejše, kar je razvidno tudi iz (sicer nepopolnih) popisov prebivalstva.⁸ Valenčič ocenjuje (1990, 50–54), da sta bili najbolj za-

nimivi državi za izselitev z območja Kranjske Nemčija in Amerika. Nemčija je bila najbolj pogosta država tudi za izseljevanje s Štajerske in Koroške, z območja Trsta pa se je največ ljudi izseljevalo v Italijo. Z Goriškega je izseljevanje ravno tako potekalo v smeri Italije ter Turčije in Egipta, v Istri pa so se omenjenim trem destinacijam⁹ pridružile še države severne ter južne Amerike. V naslednjih letih se je izseljevanje v omenjene države še stopnjevalo.

Klemenčič ocenjuje, da se je v prvih dveh omenjenih obdobjih iz slovenskega etničnega prostora izselilo okoli 300.000 oseb (Klemenčič, 1987, 36–43).¹⁰ Izseljevanje je bilo usmerjeno v različne kraje: okoli 60.000 ljudi se je izselilo v druge dele Habsburške monarhije, okoli 30.000 je boljše življenje odšlo iskat na rudarska območja Nemčije (zlasti v Vestfaliji), preostali del pa se je večinoma izselil v Severno in Južno Ameriko (Klemenčič, 1998, 176). Število Slovencev, ki so se izselili, je težko oceniti, saj avstrijske statistike¹¹ prikazujejo le podatke za celotno monarhijo, in ne posamezne dežele. Redko lahko podatke o številu slovenskih izseljencev v posameznih državah zasledimo tudi v drugih statističnih virih. Tak primer je popis prebivalstva ZDA iz leta 1910, ki navaja, da je tistega leta tam živelo 183.431 Slovencev (tako so se opredelili glede na materni jezik), od tega jih je bilo 123.631 rojenih v Avstro-Ogrski, rojenih v ZDA pa je bilo 59.800. Že ob naslednjem popisu leta 1920 je bilo število vseh evidentiranih slovensko govorečih prebivalcev v ZDA 208.552 (od tega 102.744 prve generacije in 105.808 druge generacije) (Klemenčič, 1987, 51).

Naslednji intenzivnejši izselitveni tok z območja slovenskega etničnega prostora je nastopil ob nastanku novih političnih razmer in meja po prvi svetovni voj-

5 V tem letu je bil v ZDA sprejet nov Priseljenski zakon, angleško imenovan »Immigration Act of 1924«, ki je znatno omejil priseljevanje v to državo (Friš, 1995, 15).

6 Samo kmetovanje pogosto ni več zadoščalo za preživetje in tudi druge dejavnosti, kot so prevoznništvo, obrti in trgovina, so v tem obdobju pričele propadati (Valenčič, 1990, 49).

7 Izseljevanje v ZDA so promovirale razne parabrodne družbe, ki so v ta namen ustanovljale posebne agencije. Tovrstni propagandi smo bili po pisanju Izseljeniškega vestnika priča tudi v slovenskem prostoru. Izseljevanje je bilo konec 19. stoletja najbolj razširjeno v najrevnejših predelih Dolenjske, Notranjske in vzhodne Gorenjske (Izseljeniški vestnik, januar 1934: Naša krvaveča narodna rana, 4–5).

8 Ko za izselitev ni bilo več treba pridobiti dovoljenja, je bil sam nadzor nad številom izseljencev veliko težji in je vodenje izseljenske statistike postalo manj zanesljivo (Valenčič, 1990, 48).

9 Z območja zahodnega slovenskega etničnega prostora so bile v drugi polovici 19. stoletja pogoste selitve v Egipt. Tu govorimo o začasni migraciji iz ekonomskih razlogov, kjer so ženske v Egipt emigrirale kot delovna sila, in sicer kot dojlje in služkinje. Pojav je po drugi svetovni vojni zamrl. Po prvi svetovni vojni, s priključitvijo Julijske krajine k Italiji, je bila zelo prisotna tudi emigracija Primorcev v Jugoslavijo ter nekatere evropske in izvenevropske države (Francija, Belgija, Južna Amerika) (Kalc, 2002).

10 Ob tem dodajmo, da je Izseljeniški vestnik leta 1930 pisal o preko 400.000 slovenskih izseljencih, ki naj bi živeli na različnih kontinentih. Od tega naj bi jih okrog 250.000 živelo v ZDA, v Argentini (vključno z izseljenci s Primorske) naj bi jih bilo naseljenih okoli 20.000, v Braziliji, Urugvaju, Čilu in ostalih državah Latinske Amerike so število ocenili na skupno 5.000, v Kanadi naj bi jih bilo (ravno tako vključujoč izseljence Primorske) okoli 6.000, za Avstralijo so navedli podatek o 200 izseljencih (Izseljeniški vestnik, 1930 (Izseljeniška knjižnica št. 2): IV. Število izseljencev, 7). Prihodnje leto je Izseljeniški vestnik objavil naslednje okvirne podatke o številu izseljencev: v ZDA 250.000, Argentini 20.000, ostalih deželah Južne Amerike 5.800, Kanadi 6.000, Avstraliji 200, Nemčiji 30.000, Franciji 16.000, Belgiji 3.000 in na Nizozemskem 3.000. Skupno število naj bi doseglo 336.000 slovenskih izseljencev z območja Dravske banovine (torej brez slovenskega etničnega prostora, ki je bil po prvi svetovni vojni priključen drugim državam). Izseljeniški vestnik je ob tem opozarjal tudi na nekatere težave in pomanjkljivosti pri vodenju statistike izseljencev, zaradi česar so prikazane številke le okvirnega značaja (Izseljeniški vestnik, 25. 6. 1931: Za pozdrav jugoslovanskim izletnikom iz Amerike, II. Statistika izseljencev, 16–17).

11 Z letom 1876 je bila statistika izseljevanja v Avstro-Ogrski objavljena v *Statistische Monatschrift* (Valenčič, 1990, 48).

ni. Takrat je izselitveni val zajel zlasti politične (in narodnostne) emigrante z območja Primorske, od koder so se ljudje izseljevali večinoma v smeri Argentine, in Koroške, od koder so selitve potekale v smeri ZDA ter nekaterih drugih držav zahodne Evrope. Ekonomski razlogi so poleg tega še naprej botrovali selitvi na rudarska območja Nemčije (Vestfalija). Podobno so se po drugi svetovni vojni pričele politične emigracije v Kanado, Južno Ameriko, Avstralijo in ZDA (Klemenčič, 1998, 177; Drnovšek, 2012a).

Sam proces izseljevanja lahko v obdobju med obema vojnama opazujemo tudi preko publikacije Statističnega letopisa, ki jo je v Kraljevini Jugoslaviji med letoma 1929 in 1941 izdal »Urad za občno državno statistiko« v Beogradu. Ob tem je treba poudariti, da v evidencah statistik, ki so podatke zbirale po posameznih banovinah, ni zajet znatni del slovenskega etničnega prostora, ki je bil po prvi svetovni vojni priključen drugim državam. Poleg tega se lahko ob statistikah, ki jih predstavljamo v nadaljevanju in vsebujejo tudi podatke o destinaciji posameznikove izselitve, kritično vprašamo, kako je bilo s spremljanjem odselitve oseb, ki se v tujino niso podale po uradni poti (denimo z ilegalnim prehodom državne meje). Predstavljeni podatki s tega vidika prikazujejo le uradne ocene, ki jih združene prikazujemo v prilogi 1.

V obdobju od leta 1929 do leta 1939 (glej prilogo 1) se je iz Dravske banovine največje število prebivalcev izselilo v Francijo in Nemčijo, v manjši meri pa tudi v Avstrijo, Nizozemsko in Belgijo. V obravnavanem obdobju se je iz Dravske banovine v Francijo izselilo vsaj 1.500 prebivalcev letno (v letu 1937 je bilo takšnih celo preko 4.200 oseb), pri čemer je število izseljencev iz Dravske banovine dosegalo tudi do 85 odstotkov vseh izseljenih iz Kraljevine Jugoslavije, ki so se izselili v to državo. Za prebivalce Dravske banovine je bila zanimiva tudi Nemčija, ki je v letih 1938 in 1939, ko je njen sestavni del postala tudi Avstrija, pritegnila največje število izseljencev v vseh obravnavanih letih. Državi Belgija in Nizozemska sta bili kot državi priseljevanja prebivalcev Dravske banovine aktualni predvsem ob pričetku obravnavanega obdobja, torej od konca dvajsetih in v začetku tridesetih let 20. stoletja.

V istem obdobju so med izvenevropskimi državami kot destinacija izseljencev iz Kraljevine Jugoslavije prevladovali predvsem ZDA, med izseljenimi osebami v to državo pa je bil tudi od 15- do 20-odstotni delež izseljencev iz Dravske banovine. Iz slednje so večji selitveni tokovi potekali še v Kanado in Argentino, medtem ko

so bile druge države Južne Amerike in Avstralija med letoma 1929 in 1939 privlačne predvsem za izseljence iz drugih banovin Kraljevine Jugoslavije (glej prilogo 1). Vendar to izseljevanje po obsegu ni doseglo številčnosti izseljevanja pred prvo svetovno vojno (Valenčič, 1990, 65–66).

OBISKI IZSELJENCEV IN NJIHOVIH POTOMCEV V SLOVENIJI (JUGOSLAVIJI)

Kakor smo videli, je bilo izseljevanje od druge polovice 19. in v 20. stoletju tudi v slovenskem prostoru močno prisoten pojav. Z izseljensko problematiko so se v evropskih državah od konca 19. stoletja naprej ukvarjale posebne organizacije, kakršna je bila tudi Družba sv. Rafaela. Ta je skrbela za izseljensko problematiko, varstvo izseljencev, nudila je svetovanje in pomoč pri pripravi na pot v tujino. V Avstriji je bila Družba sv. Rafaela ustanovljena leta 1890 in je delovala kot cerkevna¹² bratovščina na Dunaju. Namen družbe je bila pomoč izseljencem »pri pripravi na odhod, med potjo in pri prihodu v »novo domovino« (Friš, 1995, 36; Kolar, 1990, 109). Predstavniki družbe, večinoma duhovniki, so med drugim delovali v pristaniščih¹³ ter posebnih izseljenskih uradih, pomembno vlogo pa so imeli tudi v okviru posameznih škofij, kjer so informirali in usmerjali izseljence. Na začetku 20. stoletja, leta 1903, je v okviru dunajske družbe pričel delovati tudi pomožni odbor družbe za ljubljansko škofijo (Friš, 1995, 36). Slovenska podružnica družbe za varstvo izseljencev v Ljubljani je bila ustanovljena leta 1907 in je skrbela zlasti za katoliške izseljence (Friš, 1995, 40). Financirala se je na več načinov, in sicer preko cerkvenih in državnih ustanov, karitativnosti, članarine in z zbiranjem sredstev. Nudila je pomoč izseljencem že ob pripravi na odhod, pa tudi med samo potjo in po pristanku v novi deželi.¹⁴ Podružnice družbe so bile v Trstu, Gorici, Mariboru in New Yorku. Po prvi svetovni vojni je bila sicer ukinjena, njeno delovanje v obliki samostojne družbe pa obnovljeno oktobra 1927 (Drnovšek, 2012a, 48). Od leta 1929 je izdajala svoje glasilo, Izseljenski vestnik.¹⁵ Dejavnost je bila tudi na drugih področjih: prizadevala si je za vpeljavo dneva, posvečenega izseljencem (Izseljenska nedelja), sodelovala pri izdaji pridig, organizaciji iger, kongresov ter predavanj na temo izseljenstva in z njim povezane problematike, predvajanju izseljenske ure na radiu itd. Družba je bila ponovno ukinjena po drugi svetovni vojni (Friš, 1996, 170–171) in obnovljena leta 1990. Od leta 1995 deluje pod imenom Rafaelova družba. Ravno

12 Na splošno je bila katoliška cerkev zelo prisotna pri pojavu izseljevanja, saj je posvečala pozornost in skrb slovenskim izseljencem v tujini ter si prizadevala ohraniti vero, moralo in slovenstvo tudi v novem okolju (Drnovšek, 2012a, 9).

13 Predstavniki družbe so delovali v izseljenskih uradih, in sicer v Bremnu, Hamburgu, Antwerpnu, Trstu ter drugih krajih (Kolar, 1990, 113).

14 Družba je občasno tudi finančno spodbujala obiskovanje stare domovine.

15 Glasilo, ki ga je izdajala Družba sv. Rafaela od leta 1929 do leta 1940, je spreminjalo svoje ime. Prvotno se je imenovalo Izseljenski vestnik, leta 1935 je dobilo ime Izseljenski vestnik Rafael – takrat se je Rafael, ki so ga v obdobju 1931–1935 izdajali slovenski izseljenski duhovniki na Nizozemskem, združil z Izseljenskim vestnikom (Drnovšek, 2012a, 279) – ter leta 1938 Izseljenski vestnik. V prispevku zanj uporabljamo termin Izseljenski vestnik.

glasilo Izseljenski vestnik, ki je izhajal do leta 1940, nam omogoča vpogled, analizo in predstavitev bolj ali manj organiziranih izseljenskih (turističnih) potovanj v nekdanjo domovino v obdobju med obema vojnoma.

Slovenci, ki so se do prve svetovne vojne izseljevali predvsem v države zahodne Evrope in v ZDA, so si z ustanavljanjem slovenskih organizacij in društev, župnij ter šol, izdajanjem časnikov in literarnih del v slovenskem jeziku v novem okolju prizadevali ohraniti svojo etnično pripadnost. V prvih letih po naselitvi v tujini je bilo le malo tistih, ki so si lahko privoščili potovanje v domači kraj, še zlasti če se je posameznik naselil izven evropske celine. Tako so bili obiski sprva izrazito individualnega značaja in so si jih lahko privoščili le premožnejši, saj so bili stroški (še zlasti prekooceanskega) potovanja v domovino precej visoki. Prvim številčnejšim organiziranim izletom izseljencev smo tako priča šele v 20-ih letih prejšnjega stoletja (Friš, 1996, 175).

Obiski stare domovine so potekali tako na individualnem kot tudi skupinskem nivoju. Obiskovalcem slovenskega rodu, ki so v okviru organiziranega potovanja v domovini obiskovali tudi turistične kraje, je zaradi množičnosti in pozornosti, ki so je bili pogosto deležni v časopisnih medijih, lažje slediti. Individualna potovanja so namreč predvidela lastno organizacijo potovanja v staro domovino ter obisk sorodnikov, kar načeloma ni vključevalo turističnih izletov. Turističnemu obisku izseljencev lahko iz različnega (zgodovinskega) gradiva sledimo zlasti od 30-ih let 20. stoletja dalje, pred tem so v večini prevladovali le individualni obiski s strani slovenskih misijonarjev in drugih vidnejših posameznikov, ki pa jih ne moremo obravnavati kot obliko turističnih potovanj. O organiziranih množičnejših obiskih je poročalo tudi slovensko časopisje, med drugim je v tridesetih letih o obiskih izseljencev podrobno poročal Izseljenski vestnik (Friš, 1996, 170), kar obširneje predstavljamo v nadaljevanju. O enem izmed takšnih obiskov je poročal tudi časnik Slovenec leta 1932, ko je pisatelj Louis Adamič za binkošti prišel na obisk v staro domovino, od koder se je izselil pri 14-ih letih. V Jugoslaviji sta se z ženo zadržala skoraj leto dni.¹⁶ Leta 1933 je svojo rodno Ljubljano obiskal tudi argentinski izseljenec, uspešni podjetnik Friderik Eber, ki je bil na službenem potovanju po nekaterih evropskih državah (Friš, 1996, 168).¹⁷

Med organiziranimi skupinami, ki so v obdobju pred drugo svetovno vojno potovale na obisk v staro domovino, so prevladovale predvsem katoliško usmerjene skupine,¹⁸ pri organizaciji obiskov pa so imele pomembno vlogo najrazličnejše slovenske organizacije, v ZDA pa tudi potovalne agencije (Friš, 1996, 176), kot podrobneje pojasnjujemo v nadaljevanju. Pomena obiska iz-

seljencev so se zavedale tudi tedanje državne oblasti, kar je razvidno iz odnosa in propagande obiska, ki ga je v 30-ih letih prejšnjega stoletja oznanjal krščanski Izseljenski vestnik. Ta opozarja na odnos in pomembnost toplega sprejema izseljencev, saj se bodo le-ti »po nekoliko tednih vrnili nazaj v svojo novo domovino. Ni pa vseeno s kakšnimi vtisi se bodo vračali. Ti izseljenci bodo v tujini ali naši najboljši zavezniki in pomočniki, ali naši najnevarnejši sovražniki«.¹⁹ Za temi besedami se skriva tudi interes za to, da se na nek način ohranja dober spomin na staro domovino, ki se jo bo v prihodnje še obiskovalo, se ji namenjalo gmotno in finančno pomoč ter v tujini predstavljalo pozitivno sliko obiskane države. Izseljenski vestnik posebej opozarja na odnos in vedenje tistih, ki imajo s temi »turisti« prvi stik, kot so denimo uslužbenci na carini, železnici, v hotelih in gostilnah, ki morajo pustiti gostom dober vtis.²⁰

V želji, da bi obiske slovenskih izseljencev v nekdanji domovini umestili v širši kontekst medvojne obdobja, podajamo statistične ocene števila prihodov turistov v Kraljevino Jugoslavijo po posameznih državah, iz katerih so obiskovalci izhajali. Spremljanje povratnih tokov izseljencev, katerih obisk nekdanje domovine načeloma ni bil povezan z njihovo trajno vrnitvijo in je bil pretežno turistične narave, je bilo sicer zaradi specifičnih lastnosti izseljenske turistične populacije precej nezanesljivo. Nedvomno je namreč delež izseljencev, ki se je vračal nazaj v takratno Kraljevino Jugoslavijo, imel poleg jugoslovanskega tudi državljanstvo države, v kateri se je stalno naselil (omenjeno dejstvo še zlasti velja za mlajše generacije izseljencev, ki so lahko bile v novi domovini tudi rojene), in tako so bili lahko izseljenci posledično s strani obmejne policije registrirani bodisi kot prebivalci države, v kateri dejansko živijo, bodisi kot državljani Kraljevine Jugoslavije, ki se iz tujine vračajo domov (pri čemer so bili s turističnega vidika uvrščeni v kategorijo domačih turistov).

V prilogi 2 predstavljamo podatke o prihodih turistov v Dravsko banovino in Kraljevino Jugoslavijo. Predpostavljamo lahko, da je v predstavljene statistike zajet tudi znatni delež slovenskih izseljencev (ki so evidentirani bodisi kot domači turisti iz Kraljevine Jugoslavije bodisi kot obiskovalci iz posameznih evropskih ali drugih držav), ki pa ga zaradi zgoraj predstavljene specifične lastnosti ne moremo konkretno opredeliti.

Iz priloge 2 lahko razberemo, da so med letoma 1933 in 1939 največji delež obiskovalcev (skupno preko 70 odstotkov vseh turistov) v Dravski banovini predstavljali domači turisti, torej turisti iz Kraljevine Jugoslavije. Med tujimi obiskovalci so bili najštevilčnejši avstrijski in nemški turisti, katerih število je v letu 1939, ko so bili v

16 Slovenec, 14. 5. 1932: Alojzij Adamič v Sloveniji, 3; Slovenec, 28. 3. 1933: Lojze Adamič ob slovesu, 3.

17 Slovenec, 15. 6. 1933: Odlični rojak iz Argentine v Ljubljani, 2.

18 Te skupine izpostavlja Izseljenski vestnik.

19 Izseljenski vestnik, 1930 (Izseljenska knjižnica št. 2): Pozdravljeni!, 2.

20 Izseljenski vestnik, 1930 (Izseljenska knjižnica št. 2): Pozdravljeni!, 2–3.

evidenci združeni pod enotno kategorijo »Nemčija«, na letnem nivoju preseglo 40.000. Pomemben delež turističnih prihodov v Dravsko banovino so med letoma 1933 in 1935 predstavljali državljani Češkoslovaške, ki so bili v omenjenem obdobju na drugem mestu po številu prihodov, njihovo število pa je do leta 1939 drastično upadlo (Dravsko banovino je leta 1939 v primerjavi z izhodišnim letom 1933 obiskalo skoraj sedemkrat manj turistov iz Češkoslovaške).²¹ Število prihodov turistov iz Italije je v sedmih obravnavanih letih ostalo relativno konstantno, pri čemer pa so italijanski turisti v Dravski banovini predstavljali skupno okoli 50 odstotkov vseh italijanskih turistov, ki so obiskali Kraljevino Jugoslavijo. Med geografsko bolj oddaljenimi evropskimi državami, iz katerih je v Dravsko banovino še prihajal znaten delež obiskovalcev, lahko izpostavimo Anglijo, Francijo in Poljsko.

O vlogi izseljencev v turističnem sektorju je v letu 1939 opozarjal tudi zapis v Izseljeniškem vestniku, kjer so posvetili posebno pozornost tematiki izseljenstva in turizma. Pri tem izpostavi pozitivno vlogo Zveze za tujski promet pri promociji dežele in privabljanju tujih turistov. Hkrati sodelavci Izseljeniškega vestnika opozarjajo na pomanjkljiv interes in neprimeren odnos do izseljenških turistov. Na to jasno kažejo naslednje besede, ki jih je tajnik Družbe sv. Rafaela izrekel na občnem zboru Zveze za tujski promet v Ljubljani: »Mi vsakega tujca, ki pride na obisk v našo državo kot turist, sprejememo z največjim spoštovanjem, se mu klanjamo do zemlje, mu nudimo vse udobnosti, usluge, prednosti in olajšave samo zato, da pojé nekaj našega kruha, masla, mesa. In ta turist-tujec skuša ves čas svojega bivanja med nami kar najmanj potrošiti. Vse mu je predrago, za vsako malenkost se posebej pogaja. Res je, potreben nam je, veseli smo, da pride in želimo, da bi jih prišlo čim več. Prihajajo pa k nam vsako leto še drugi turisti, ki pa niso tujci, temveč kri naše krvi, naši bratje in sestre – izseljenci.«²²

Pisec v nadaljevanju opozarja, da se to pomembno kategorijo turistov, ki niso tujci, ampak Slovenci, ki živijo v tujini, zanemarljivo obravnava, saj so le-ti zelo radodarni gostje, ki prihajajo v nekdanjo domovino s sredstvi in darovi ter odidejo z oblilo spominki (pri čemer se ne pogajajo za ceno), saj: »Z odprto roko sipajo med svojce denar in darove, to, kar so dolga leta prej s težavo dajali na stran od svojega trdega zaslužka, nakupujejo spominkov brez kraja, da jih ponesejo s seboj v tujino, a se pri tem ne pogajajo...«.²³ Pisec opozarja na neprimeren sprejem in odnos do teh gostov na mejni carini ter prizadevanja Družbe sv. Rafaela za znižanje cen vozovnic za vlak. Poleg tega izpostavlja še pozitivno vlogo, ki jo imajo izse-

ljenci pri promociji države in razvoju turizma. Primeren odnos do izseljenških turistov bo po njegovem mnenju pripomogel k nadaljnjemu obiskovanju izseljencev in njihovih potomcev iz tujine. Ne nazadnje je Družba sv. Rafaela postala tudi članica Zveze za tujski promet in je sodelovala v turističnem svetu banske uprave.²⁴ Glede na obsežne ocene števila izseljencev, ki so konec 30-ih let prejšnjega stoletja živeli v tujini, lahko predpostavljamo, da je bil interes za njihovo obiskovanje in promoviranje turizma v nekdanji Jugoslaviji utemeljen.

Obiski slovenskih izseljencev iz evropskih držav

Prvi uspešno izpeljani množičnejši obisk slovenskih izseljencev je po do sedaj dostopnih podatkih bil izveden 28. maja leta 1922, ko je v nekdanjo domovino pripotovala skupina izseljencev iz Vestfalije v Nemčiji. Finančno je izlet podprla nemška vlada, ki je zagotovila cenejšo vozno karte za vlak (Friš, 1996, 169; Drnovšek, 2012a, 94). Po prihodu in prenočitvi na vlaku v Ljubljani »so potovanje nadaljevali do romarske točke v takratni Rajhenburg, današnje Brestanico, kamor jih je pospremil ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič. Po romanju so izletniki odšli na svoje domove, 6. junija so se z vlakom vrnil v Nemčijo« (Friš, 1996, 169). Časopis Slovenec, ki poroča o prihodu te skupine, opominja Ljubljance na topel sprejem, ki bi jim ga morali pripraviti na kolodvoru.²⁵ Kot je nadalje razvidno iz poročanja Slovenca, je bil ta obisk, ki je trajal od 28. maja do 6. junija, v prvi vrsti romarske narave.²⁶

Podoben izlet iz Vestfalije je bil v organizaciji Zveze slovenskih katoliških društev v Nemčiji izveden tudi v letu 1927, ko so izseljencem v Ljubljani priredili sprejem, obisk pa je vključeval ogled Bleda, Brezij, Celja in Maribora. Tokratni sprejem gostov je bil veliko bolj organiziran, časopisje pa je izčrpno poročalo predvsem o slavnostnem sprejemu v Mariboru (Friš, 1996, 169). Ob vrnitvi v Nemčijo se je v časniku Slovenec Zveza slovenskih katoliških društev v Nemčiji zahvalila za topel in slavnostni sprejem, ki so ga bili deležni v stari domovini, saj so jih pozdravili ugledni predstavniki politične in cerkvene elite.²⁷

V letu 1929 je Slovenijo v organizaciji izseljenskega kaplana Antona Hefnerja obiskalo 85 izseljencev iz Lorene v Franciji, ki so jim po naročilu tedanjega ministra za promet Antona Korošca omogočili brezplačno vožnjo po Sloveniji, dva tedna pa so preživeli pri svojih sorodnikih (Friš, 1996, 170). Tudi oni oziroma organizator Anton Hefner se je po vrnitvi v Francijo javno zahvalil za sprejem v Sloveniji. V zahvali je omenjeno, da bi

21 Temu sta najverjetneje botrovali priključitev Sudetov k Nemčiji leta 1938 (Münchenski sporazum) in ukinitve Češkoslovaške države marca 1939.

22 Izseljenški vestnik, 1939 (leto 9, št. 6): Izseljenci in naš turizem, 97.

23 Izseljenški vestnik, 1939 (leto 9, št. 6): Izseljenci in naš turizem, 98.

24 Izseljenški vestnik, 1939 (leto 9, št. 6): Izseljenci in naš turizem, 97–99.

25 Slovenec, 9.8.1928: Slovenski otroci iz Vestfalije in Porenja v Sloveniji, 4.

26 Slovenec, 1.6.1922: Dnevne novice, Odhod westfalskih rudarjev, 2.

27 Slovenec, 16.9.1927: Zahvala vestfalskih Slovencev, 3.

prišlo na obisk še več izseljencev, a se izlet predhodno že dvakrat ni izvedel in je bil zaradi tega izkazan manjši interes, kot bi lahko bil sicer. Jugoslovansko poslaništvo v Parizu je potnikom uredilo skupni potni list, vizume in drugo dokumentacijo, kar je precej olajšalo potovanje v Jugoslavijo. Pozitiven vtis na potnike naj bi s primernejšim odnosom naredili tudi cariniki na Jesenicah.²⁸

Obiski slovenskih izseljencev iz Nemčije, Nizozemske, Francije in Belgije so se v prihodnjih letih še nadaljevali, o čemer je vestno poročalo časopisje. Pomemben pokazatelj ohranjanja stikov z nekdanjo domovino predstavlja tudi obisk otrok, potomcev izseljencev. Slovenec poroča o skupini 257-ih otrok iz Vestfalije in Porenja, ki so v avgustu leta 1928 z vlakom brezplačno pripotovali na obisk v Slovenijo in obiskali domače kraje svojih staršev. Ob sprejemu na Jesenicah jih je pričakala množica ljudi ob igranju godbe katoliškega delavskega društva.²⁹ Mesec dni kasneje je v kratki novici Slovenec pisal o obisku slovenskih otrok izseljencev, ki so bili nastanjeni v Mariboru. Obiskali so priljubljeno turistično točko – termalno zdravilišče v Rogaški Slatini, kjer so otroci v propagandne namene v dar dobili steklenico mineralne vode.³⁰

Tovrstni obiski so se nadaljevali tudi v tridesetih letih 20. stoletja. Izleti so najpogostejše vključevali obisk romarskih in turističnih krajev Kraljevine Jugoslavije. Za potovanje so bile na razpolago tudi cenejše vozovnice – tako so denimo leta 1932 Jugoslovani iz Belgije in Nizozemske v domovino pripotovali po polovični ceni vozovnice³¹ z direktnim vlakom iz Nizozemske.³² Izseljeniški vestnik je objavljал tudi vozne rede, itinerrarij potovanja, navajal informacije o dokumentih, cenah prevoznih itd. V večini so bili izseljenci deležni sprejema pri lokalnih in političnih oblasteh, obisk pa je obsegal tudi eno- ali večtedensko bivanje pri sorodnikih.

V prihodnjih letih so bile v Izseljeniškem vestniku objavljene novice o obiskovanju izseljencev, njihovih

predstavnikov in duhovnikov iz evropskih držav. Navadno so izseljenški obiskovalci pripotovali avgusta in se zadržali okrog dvajset dni.³³ Poleg tovrstnih izletov in obiskov domačih so, kot že omenjeno, v nekdanjo domovino svojih staršev na večmesečni obisk (počitniške kolonije) prihajali tudi otroci. Namen tovrstnih obiskovanj je bil ta, da bi mladi spoznali domovino svojih staršev, njene naravne lepote, šege, noše, se učili slovenskega jezika in ohranjali stik ter vezi s Slovenijo. Pomembna je bila tudi krepitev verskih in moralnih vrednot ter druženje s slovenskimi otroki. Glavni pobudniki počitniških kolonij so bili izseljenški duhovniki in učitelji.³⁴ Prvo potovanje otrok na počitnice je organiziral nemški duhovnik Božidar Tensundern leta 1928. V prihodnjih letih so izpeljali več takih izletov otrok iz Nemčije, Nizozemske in Francije. Avgusta leta 1931 je za mesec dni na pobudo izseljenškega komisarja Deželiča v Düsseldorfu na počitnice v staro domovino prišlo okrog dvesto otrok izseljencev iz Nemčije in Nizozemske. Za potovanje po Nemčiji je bila urejena brezplačna vožnja. Na počitnicah so odšli k svojim sorodnikom, nekatere sta sprejela Rdeči križ in Narodna zaščita v Zagrebu.³⁵ Po vrnitvi otrok so v turistično-propagandne namene organizirali tudi predavanja, kjer so predstavili izlet in razmere v Jugoslaviji, to pa se je zgodilo tudi po vrnitvi otrok v Nemčijo leta 1931 (Drnovšek, 2012a, 93–97; Drnovšek, 2012, 686). Večkrat se je zgodilo, da se zaradi pomanjkanja finančnih sredstev načrtovani izlet ni izpeljal.

Otroci, ki so potovali v domovino svojih staršev, so svoje vtise tudi beležili ter jih kasneje objavili v izseljenških glasilih. Tak primer najdemo konec 30-ih let, ko lahko preko objav v Izseljeniškem vestniku sledimo dnevniškim zapisom deklice iz Francije, ki je beležila svoje vtise v času bivanja v Jugoslaviji, kjer se je v name- ne izobraževanja zadržala več mesecev.³⁶ Poleg izobra-

28 Slovenec, 18.8.1929: Naši delavci iz Francije v domovini, 7.

29 Slovenec, 9.8.1928: Slovenski otroci iz Vestfalije in Porenja v Sloveniji, 4.

30 Slovenec, 9.9.1928: Kaj je novega. Otroci naših vestfalskih rojakov, 4.

31 Ministrstvo Socijalne politike in Narodnega Zdravlja je 25. septembra leta 1934 izdalo tudi okrožnico, v kateri obvešča, »da bo podpiralo prošnje za znižano železniško vožnino skupinskih izseljenških izletnikov«. Prošnje je bilo treba predložiti preko konzulatov Generalnih Direkcij Državnih železnic v Beogradu okoli dva meseca pred načrtovanim potovanjem (Izseljeniški vestnik, november 1934: Kaj delajo naši po svetu? Jugoslavija. Izseljenci, izletniki, znižana železniška vožnina, 6). Pod okriljem tega ministrstva oziroma oddelka je deloval tudi Oblastni izseljeniški urad za ozemlje Dravske banovine (oziroma sprva ljubljansko in mariborsko oblast). Med drugim je urad organiziral tudi izlete izseljencev v nekdanjo domovino ter aktivno sodeloval z Družbo sv. Rafaela. Z ukinitvijo oblasti in vzpostavitvijo banovin se je urad preimenoval v Banski izseljeniški referat (Drnovšek, 2012a, 10).

32 Izseljeniški vestnik, marec 1932: 5. Združene države severne Amerike, Slovenski turistovski klub, 6.

Takim ugodnostim smo priča tudi v prihodnjih letih. Tako so lahko izseljenci z jugoslovanskim državljanstvom ali jugoslovanskega porekla leta 1937, v obdobju od 20. junija do 31. oktobra, potovali za polovično ceno. Ugodnost je veljala za potovanje z vlakom iz evropskih držav ter tudi za potovanje iz Amerike (Izseljenški vestnik Rafael, julij 1937: Znižana vožnja za izseljence, 53).

33 Izseljenški vestnik Rafael, avgust 1936: Izseljenške novice, 83.

34 O pobudah za organizacijo otroških počitniških kolonij piše tudi Izseljeniški vestnik, ki izpostavlja napore in načrte izseljenških učiteljev za organizacijo tovrstnih izletov (Izseljenški vestnik Rafael, april 1937: Izseljenške novice. Počitnice izseljenške mladine v domovini, 28).

35 Izseljeniški vestnik, 1931 (Izseljeniška knjižnica št. 6): Nad dvesto slovenskih otrok naših izseljencev v Nemčiji, 41–42.

36 Z omenjeno deklico po imenu Anica so na pot odšli še trije otroci. Odpotovali so z vlakom 15. aprila leta 1936, stroške izobraževanja pa je plačala Dravska banovina. Anica se je šolala pri sestrah uršulinkah in v Jugoslaviji ostala do decembra leta 1936 (Izseljenški vestnik Rafael, februar 1937: Iz dnevnika 10-letne deklice Anice Levart, hčerke rudarja, slovenskega izseljenca v Aumetzu, Francija, 15–16; Izseljenški vestnik Rafael junij 1937: Kotiček izseljenške mladine, Iz dnevnika 10-letne deklice Anice Levart, hčerke rudarja, slov. izseljenca v Aumetzu, Francija (Konec), 48).

Holandski in belgijski Slovenci pridejo domov na izlet. Letos avgusta meseca prirede holandski in belgijski Slovenci skupen izlet v domovino. Izlet priredi belgijska Zveza katoliških društev sv. Barbare pod vodstvom g. Drago Oberžana in našega izseljeniškega komisarja iz Düsseldorfa, g. Deželica. S Slovenci pride tudi več prav odličnih holandskih in belgijskih prijateljev Jugoslavije, ki pridejo pogledat lepoto naše mile domovine.

Spored je sledeči:

11. avgusta ob 15. odhod iz Heerlena.

12. avgusta ob 3. zjutraj prihod v Monakovo. Tu sv. maša in triurni odmor; ob 17. prihod na Otoče. Od tu procesija na Brezje. Tam ostanejo čez noč.

13. avgusta zjutraj slovesna služba božja; ob 12. prihod v Ljubljano.

Za belgijske in holandske goste se prirede posebni izleti po celi Jugoslaviji, da si ogledajo najlepše kraje naše domovine.

28. avgusta v Mariboru poslovitvena prireditve.

29. avgusta poslovitvena pobožnost v baziliki Matere božje.

Odhod iz Jugoslavije preko Celovca in Beljaka.

30. avgusta prihod v Heerlen nazaj.

Računajo na 400—500 udeležencev.

Družba sv. Rafaela je na svoji seji dne 7. aprila začela s pripravami, da bodo naši dragi bratje in sestre in njih gostje iz Holandije kar najlepše sprejeti in da bo njih bivanje v Jugoslaviji kar najprijetnejše.

Več oznamimo pozneje.

Sl. 1: Program izleta Slovencev iz Belgije in Nizozemske avgusta leta 1932. Po prihodu v nekdanjo domovino so se izseljenci, ki so pripotovali v okviru belgijske Zveze katoliških društev sv. Barbare, najprej udeležili bogoslužja na Brezjah. Bogoslužnim opravilom so v naslednjih dneh sledila potovanja po Jugoslaviji, ki so bila bolj turistične narave (Izseljeniški vestnik, maj 1932, 8).

Fig. 1: Itinerary of the excursion of Slovenians from Belgium and Netherlands in August, 1932. Emigrants, who travelled to their former homeland in the organization of the St. Barbara Alliance of Catholic clubs, participated in the holy mass after the arrival to Brezje. In the next few days, liturgy services were followed by short trips of tourist nature to different destinations in Yugoslavia (Izseljeniški vestnik, May 1932, 8).

ževanja in kulturne formacije se je deklica udeleževala tudi raznih izletov, in sicer na Brezje, Bled in v Kamniško Bistrico, o katerih je svoja doživetja in vtise zapisala in objavila v omenjenem glasilu.³⁷

Tudi v letu 1933 so pričakovali prihod večjih skupin izseljencev iz Nizozemske, Belgije in Francije.³⁸ Preko sto Slovencev iz Nizozemske in Belgije je v nekdanjo domovino prispelo 7. julija. Potovanje so organizirali

oziroma vodili Drago Oberžan, izseljenski misijonar na Nizozemskem, Svatopluk Svotišek (Svotiček), izseljenski učitelj iz Belgije, in Marija Ažman, izseljenska učiteljica iz Nizozemske. Ob prihodu je, kot je bilo ob tovrstnih izletih že v navadi, na Brezjah potekala sprejemna pobožna slovesnost, kjer jih je sprejel in jim izrekel dobrodošlico pater Kazimir Zakrajšek, takratni predsednik Družbe sv. Rafaela. Po prihodu v Ljubljano naslednjega dne so se izseljenci odpravili k svojim domačim. V novo domovino so se vrnili 25. julija.³⁹ V tem primeru lahko opazimo, da ta obisk ni imel izrazito turističnega značaja, ampak je šlo bolj za preživljanje časa pri sorodnikih. Izseljenci, ki so pripotovali iz bolj oddaljenih krajev, kot denimo iz ZDA, so si pogosteje ogledovali tudi turistične kraje in znamenitosti, ker je bilo potovanje zanje namreč precej dražje in dolgotrajnejše. Izseljencem iz evropskih držav je bilo potovanje v nekdanjo domovino dostopnejše, tako s finančnega kakor časovnega vidika, potovanja pa so lahko pogosteje ponovili.

V letih 1934 in 1935 so v Jugoslavijo na obisk ponovno prišle tudi manjše skupine iz Nizozemske. Velik pobudnik in organizator potovanj skupin je bil že omenjeni Drago Oberžan.⁴⁰ Tudi v letu 1937 smo bili priča obiskom izseljencev. Poleg skupin iz ZDA, ki jih podrobneje predstavljamo v nadaljevanju, so na začetku poletja začele prihajati skupine izseljencev iz Nemčije, ki so štejele okoli 500 izseljencev, iz Nizozemske in Belgije pa so skupno našteali 120 ter iz Francije preko 300 oseb.⁴¹ Tega leta je Družba sv. Rafaela praznovala deseto obletnico (ponovne) ustanovitve in v ta namen je organizirala proslavo, na katerih so bili prisotni tudi izseljenci. Na proslavi, ki je potekala 22. avgusta na Brezjah, so bili prisotni minister Anton Korošec, beograjski nadškof Josip Ujčić in ljubljanski škof Gregorij Rožman.⁴² V splošnem je večje število izseljencev prihajalo v času posebnih obletnic in slavi, kakor denimo za evharistični in izseljenski kongres leta 1935 in ob že omenjeni deseti obletnici ustanovitve Družbe sv. Rafaela.⁴³

Izseljenci so, kot že opisano v primeru deklice, ki je bila več mesecev v domovini staršev na izobraževanju, v Izseljeniškem vestniku objavljali tudi svoje vtise ob obisku nekdanje domovine. Leta 1937 so v obliki dnevniških zapisov objavljeni vtisi Franca Ribiča, rudarja iz Merlebacha v Franciji, ki je v Slovenijo prišel z vlakom v organizirani skupini.⁴⁴ Na pot je v skupini odpotoval 21.

37 Izseljeniški vestnik Rafael, marec 1937: Iz dnevnika 10 letne deklice Anice Levart, hčerke rudarja, slovenskega izseljenca v Aumetzu, Francija (Dalje), 23–24.

38 Izseljeniški vestnik, maj 1933: Izleti v domovino, 4.

39 Izseljeniški vestnik piše, da si zaradi pomanjkanja finančnih sredstev Družba sv. Rafaela ni mogla privoščiti večjega sprejema. V: Izseljeniški vestnik, september 1933: V zapadni Evropi. Holandski in belgijski Slovenci na obisku v domovini, 4.

40 Izseljeniški vestnik, september 1934: Slovenci iz Holandije prišli domov, 7.

41 Izseljeniški vestnik, 1937 (leto 9, št. 6): Izseljenci in naš turizem, 96.

42 Izseljeniški vestnik Rafael, september 1937: Proslava 10-letnice Družbe dv. Rafaela pri Mariji Pomagaj na Brezjah ob navzočnosti slovenskih izseljencev iz vseh krajev sveta, ministra dr. Korošca, nadškofa dr. Ujčića in škofa dr. Rožmana, 1.

43 Izseljeniški vestnik Rafael, oktober 1937: Franc Ribič, rudar, Merlebach, Francija: Naš obisk v domovini, 109.

44 Kot poroča Franc Ribič, je bila s prijavo pri kaplanu vsem izseljenkim potnikom zagotovljena za 50 odstotkov znižana cena vozovnice. Izseljeniški duhovnik je urejal tudi listine in preostale dokumente v zvezi s potovanjem (potni listi, dopusti pri delodajalcu).

45 Izseljeniški vestnik Rafael, oktober 1937: Franc Ribič, rudar, Merlebach, Francija: Naš obisk v domovini, 109.

avgusta leta 1937⁴⁴ in se po prečkanju državne meje z vlakom odpeljal do Lesc in nato z avtobusom na Brezje, kjer je potekala maša. Pot je skupino nato vodila do Ljubljane, ki so si jo nekateri ogledali in tam tudi prespali, ter se zatem naslednji dan udeležili drugega izseljenskega kongresa, ki ga je organizirala Družba sv. Rafaela. Nekateri so se že isti dan odpravili k domačim, Franc Ribič pa je bil med tistimi, ki so se nekoliko dlje zadržali v Ljubljani.⁴⁵ Njegov dopust, ki ga je zaznamoval zlasti obisk pri družini in sorodnikih, je obsegal tudi obisk Rogaske Slatine in nekaterih drugih krajev. V Francijo se je skupina izseljencev iz Ljubljane vrnila 12. septembra.⁴⁷

V letu 1938 je Izseljeniški vestnik ponovno poročal o obisku slovenskih izseljencev iz Francije in Nizozemske. Ob tem je sodelavec glasila ugotavljal, da je bilo potovanje v skupinah na splošno ugodnejše in udobnejše, zlasti z vidika ureditve potnih listov in skupinskih vizumov.⁴⁸ Družba sv. Rafaela si je v tem obdobju še naprej prizadevala za organizacijo kolonij za otroke izseljencev. Leta 1938 je s pomočjo finančnih sredstev, za katere sta bila zaslužna ban Marko Natlačen in Anton Korošec, omogočila brezplačno enomesečno letovanje osemnajstim otrokom izseljencev iz Nemčije. V Sloveniji (Jugoslaviji) so se zadržali mesec dni (od 12. julija do 12. avgusta), kjer so se učili slovenskega jezika, spoznavali zgodovino države svojih staršev ter se udeleževali izletov.⁴⁹

Prihodnje leto so se po takrat že ustaljenih postopkih nadaljevali načrti za obiskovanje nekdanje domovine. Izseljenske turiste iz Francije so tudi v glasilu Izseljeniški vestnik pozivali k prijavi na izlet in pripravi ustreznih dokumentov, dopusta ter ureditvi plačila vozovnice (za otroke do četrtega leta starosti je bila le-ta brezplačna, do desetega leta pa je veljala polovična cena). Izlet je bil načrtovan od 21. avgusta do 12. septembra leta 1939.⁵⁰

Obiski slovenskih izseljencev iz neevropskih držav

Bolj zapleteno, zlasti s finančnega in časovnega vidika, je bilo obiskovanje izseljencev, ki so se naselili izven evropskih držav, v ZDA, Kanadi, Argentini in Avstraliji.⁵¹ Vsekakor pa so bili tudi tovrstni obiski prisotni. Ker je v slovenskem časopisju moč zaslediti precej poročil o obiskih iz ZDA, bomo namenili nekoliko več pozornosti prav temu območju.

Prvi izleti iz ZDA so bili zabeleženi že v 19., tovrstna potovanja pa so postala množičnejša v 20. stoletju. Izseljenci so si poleg domovine v Evropi pogosto ogledali tudi kulturne znamenitosti velikih mest, kot denimo Londona, Pariza, Dunaja, katoličani pa so potovanje običajno dopolnili z obiskom Rima (Friš, 1996, 168). Organiziranje potovanj v Evropo in na območje slovenskega etničnega prostora je bil očitno donosen posel, saj je v obdobju od konca 19. do tridesetih let 20. stoletja v ZDA delovalo več potovalnih agencij, takrat poznanih kot »parabrodsko zastopstvo«. Med njimi Friš (1996, 168) kot najbolj poznane navaja agencijo Zakrajšek & Česašek ter potovalna urada Franka Sakserja iz New Yorka in Johna Mihelicha iz Clevelanda. V tem mestu od leta 1923 deluje tudi agencija Kollander, ki še danes predstavlja eno redkih turističnih agencij v ZDA, ki je specializirana za potovanja v Slovenijo in njej sosednje države (KWT, 2012). Agencije so sprva posredovale pri prodaji ladijskih kart, kasneje so pričele organizirati skupinske izlete na območje slovenskega etničnega prostora. V slovenskem časopisju so pogosto poročali o obisku slovenskih izseljencev iz ZDA ter hkrati opominjali na zaplete, ki so oteževali samo potovanje in kvarili ugled Jugoslavije v tujini. Slovenec leta 1925 poroča o potovanju skupine rojakov, ki so se maja odpravili na pot iz Clevelanda in naleteli na nevšečnosti na konzularnem predstavništvu Jugoslavije v New Yorku, saj jim je le-to povzročalo težave pri pridobivanju papirjev, potrebnih za pot. Podrobnejših podatkov o poteku potovanja oziroma prihodu v Jugoslavijo časopis ne navaja.⁵²

Organizirana skupinska obiskovanja so postala pogostejša v 30-ih letih prejšnjega stoletja in sta jih v večini organizirali dve največji slovenski podporni organizaciji: Slovenska narodna podporna jednota⁵³ in Kranjska slovenska katoliška jednota (KSKJ).⁵⁴ Prvi množičnejši obisk sta leta 1930 organizirala Časnik Enakopravnost (Cleveland, Ohio) in zgoraj omenjena Slovenska narodna podporna jednota. Ob prihodu na Jesenice so 89 izseljencev pričakali tamkajšnji kovinarji z godbo na pihala, pozdrave pa sta jim namenila tudi predsednik kovinarjev Jeran in izseljeniški nadzornik Fink. Po slavnostnem sprejemu v Delavskem domu v Ljubljani so se izletniki, ki so v stari domovini ostali tri mesece, odpravili k svojcem. Istega leta naj bi, po poročanju Slovenca, v staro domovino prišla še ena skupina izseljencev iz

46 Izseljeniški vestnik Rafael, december 1937: Franc Ribič, rudar, Merlebach, Francija: Naš obisk v domovini (Nadaljevanje), 124.

47 Izseljeniški vestnik, februar 1938: Franc Ribič, rudar, Merlebach, Francija: Naš obisk v domovini (Konec), 15.

48 Izseljeniški vestnik, julij 1938: Holandija, 68.

49 Izseljeniški vestnik, oktober 1938: Naša letošnja počitniška kolonija, 94.

50 Izseljeniški vestnik, 1939 (leto 9, št. 6): Naši po svetu. Potovanje v domovino, 105.

51 Takšne obiske so si lahko privoščili le premožnejši, saj je povratna karta iz ZDA stala okrog 100 dolarjev. Za primerjavo: dobra plača v ZDA je v tistem času znašala 5 dolarjev dnevno (Friš, 1996, 175–176).

52 Slovenec, 1. 7. 1925: Dnevne novice, Naši Amerikanci na poti v domovino, 3.

53 Ustanovljena leta 1904, večinoma s strani pripadnikov delavskega stanu (Izseljeniški vestnik, 25. 6. 1931: II. Statistika izseljencev, 18–19).

54 KSKJ je delovala v ZDA od leta 1894 (Izseljeniški vestnik, 25. 6. 1931: II. Statistika izseljencev, 18). V ZDA je poleg omenjenih dveh delovalo še več drugih slovenskih organizacij in društev.

ZDA (Friš, 1996, 172). Veliko odmevnejši je bil obisk ameriških rojakov, ki so prispeli v času izseljenskega shoda leta 1931. O obisku je poročalo slovensko časopisje, Izseljeniški vestnik pa mu je namenil posebno številko z naslovom: *Za pozdrav jugoslovanskim izletnikom iz Amerike*. Na prvih straneh je zapisanih nekaj kritičnih besed o odnosu stare domovine do izseljencev in premajhnem zanimanju zanje ter za razmere, v katerih živijo. Izseljeniški vestnik obenem izpostavi, da se je zlasti na podlagi pobud in akcij Družbe sv. Rafaela to stanje postopoma izboljšalo.⁵⁵

Tega leta so v staro domovino pripotovali tri večje skupine jugoslovanskih ameriških izseljencev. Prva skupina je prišla v Ljubljano 26. junija⁵⁶ na otvoritev izseljeniškega kongresa (ki se je nato nadaljeval v Zagrebu in Beogradu), na katerem so udeleženci razpravljali o izseljenski problematiki. Ob otvoritvi je bil poseben pozdrav namenjen nekdanjemu predsedniku KSKJ in takratnemu predsedniku Baragove zveze, Antonu Grdini, ki naj bi bil imel zasluge za ohranjanje spomina in ljubezni do nekdanje domovine.⁵⁷

Druga skupina iz ZDA je prišla pod okriljem KSKJ. Izlet je bil skrbno načrtovan, saj je bilo veliko pozornosti namenjene verskim dejavnostim in počastitvi pomembnih slovenskih izseljencev.⁵⁸ Sprejem izletnikov na Jesenicah in v Ljubljani je organizirala Družba sv. Rafaela. Izletnike, ki so potovanje s paraplovno družbo Cunard pričeli 21. junija v New Yorku, so spremljali slovenski predstavniki omenjene agencije. Že v francoskem pristanišču Cherbourg so jih pričakali ljubljanski zastopnik družbe in dva predstavnika Družbe sv. Rafaela, ob prihodu na Jesenice 30. junija⁵⁹ pa sta jih pričakala množica domačinov ter slavnostni sprejem s pogostitvijo.⁶⁰ Nič manj slavnostno ni bilo v Ljubljani, kjer so se izletniki po maši odpravili na kosilo.⁶¹ Po poklonu na gro-

bu (so)ustanovitelja KSKJ, Frančiška S. Šušteršiča, so se odpravili k sorodnikom, glavni odborniki KSKJ pa so se med drugim udeležili sprejema pri škofu Antonu Bonaventuri Jegliču, škofu Gregoriju Rožmanu, banu Dragu Marušiču ter ljubljanskemu županu Dinku Pucu. V času bivanja so se udeleževali raznih slavnostnih obredov, srečanj, romanj in se 10. avgusta pred odhodom srečali v Ljubljani, kjer jih je ponovno čakalo slovo, temu pa je sledil povratak v novo domovino (Friš, 1996, 173–174).⁶² Tretja skupina izletnikov iz ZDA je v Slovenijo prišla 10. julija istega leta, pri čemer je zanimivo, da jih je od 83 izletnikov na obisku ostalo le 25, ostali pa so se zaradi gospodarske krize v ZDA kmalu odločili za vrnitev domov (Friš, 1996, 174).

Izseljeniški vestnik je sicer pogosto opozarjal na pomembnost primerne sprejema izseljencev in izkazovanje gostoljubja do slednjih. Med drugim je objavil splošno navodila o sprejemu in odnosu do obiskovalcev ter poudaril vlogo Družbe sv. Rafaela kot posrednika med izseljenci in domovino, ki skrbi za ohranjanje vezi med skupnostima.⁶³ Tovrstni slovesni sprejemi naj bi po pisanju Izseljeniškega vestnika imeli pozitivne posledice, tako finančne kot moralne. Zadovoljni izseljenci naj bi se po predvidevanjih z veseljem vračali na obisk in dajali finančno podporo za verske, kulturne, gospodarske in druge namene. Moralne posledice pa naj bi se izražale v večji želji in prizadevanju po vračanju v domovino. Slavnostni in organizirani sprejemi, ki po mnenju sodelavcev Izseljeniškega vestnika niso zahtevali velikih finančnih⁶⁴ bremen oziroma vlaganj,⁶⁵ naj bi pripomogli k pozitivni promociji domovine v tujini in večjemu interesu za nadaljnji obisk. Izseljenci naj bi ob vrnitvi v novo domovino za obisk navdušili tudi svoje otroke.⁶⁶

Na pomembnost tovrstnih potovanj kaže tudi ustanovitev Slovenskega turistovskega kluba, ki so ga v Cleve-

55 Izseljeniški vestnik, 25. 6. 1931: I. Prisrčno pozdravljeni, 3–4.

56 Časopis Slovenec navaja, da so pripotovali 27. junija (Slovenec, 12. 6. 1931: Pred obiskom naših Amerikancev, 3; Friš, 1996, 173).

57 Izseljeniški vestnik, 25. 6. 1931: I. Prisrčno pozdravljeni, 6; Slovenec, 12. 6. 1931: Pred obiskom naših Amerikancev, 3.

58 Grdina je po pisanju Izseljeniškega vestnika v ZDA odnesel prek deset metrov filmskih slik iz Jugoslavije, od katerih jih je bilo največ iz Slovenije. Snemal je na lastne stroške z namenom, da v Ameriki živečim rojakom predstavi podobe nekdanje domovine. Ob prihodu v Jugoslavijo je s seboj prinesel številna pisma in denar (Izseljeniški vestnik, 1931 (Izseljeniška knjižnica št. 6): VIII.: To in ono iz izseljeniškega sveta, 43–44). Njegova predavanja so po pisanju Izseljeniškega vestnika v Ameriki požela veliko zanimanja in uspeha (Izseljeniški vestnik, marec 1932: 5. Združene države severne Amerike, 6).

59 Izseljeniški vestnik, 25. 6. 1931: V. Važno za izletnike Kranjske Slovenske Katoliške Jednote, 26.

60 Časopis Slovenec navaja, da so pripotovali 29. junija (Slovenec, 12. 6. 1931: Pred obiskom naših Amerikancev, 3).

61 Izseljeniški vestnik, 1. 3. 1931: Izlet Amerikancev v domovino, 24.

62 O toplem sprejemu v staro domovino piše tudi časopis Amerikanski Slovenec: »Rečem le to, lepo so nas sprejeli ... Vse priznanje lepemu sprejemu, kaj takega resnično nismo pričakovali. Domovina je s tem pokazala, da je svojih sinov in hčera vesela, če jo pridejo obiskat in pogledat.« (Izseljeniški vestnik, 1931 (Izseljeniška knjižnica št. 6): VIII.: To in ono iz izseljeniškega sveta, 45)

63 Časopis Slovenec poroča, da so na Brezjah načrtovali sestanek izletnikov ter nekdanjih izseljencev v ZDA, ki so se vrnili v domovino (*American day*) (Slovenec, 28. 4. 1931: Ameriški rojaki pridejo na obisk. Izlet K. slovenske Katoliške Jednote iz Amerike v Slovenijo, 3). Omembe sestanka ali njegove izvedbe drugje nismo zasledili; Slovenec, 6. 2. 1931: Amer. Slovenci prihajajo na obisk, 3.

64 Izseljeniški vestnik, 25. 6. 1931: I. Prisrčno pozdravljeni, Kaj smo dolžni našim izseljencem na obisku, 11–12.

65 Obisk leta 1931 je finančno podprl ban Drago Marušič (Izseljeniški vestnik, 1931 (Izseljeniška knjižnica št. 6): VIII.: To in ono iz izseljeniškega sveta, 45). Izseljeniški vestnik sicer leta 1932 omenja visoke stroške za sprejem izseljencev, kar pa naj bi bil dobro naloženi kapital, »ki bo domovini prinesel stotine obresti« (Izseljeniški vestnik, september 1932: Kako smo jih letos pozdravili?, 1).

66 Pri organizaciji sprejema so sodelovale organizacije in društva na Jesenicah, Ljubljani in Viču (Izseljeniški vestnik, 1931 (Izseljeniška knjižnica št. 6): VIII.: To in ono iz izseljeniškega sveta, 45).

67 Izseljeniški vestnik, 1931 (Izseljeniška knjižnica št. 6): I. Po letošnjih slovesnih sprejemih naših izletnikov, 3–6).

**Zveza za tujski promet
v Sloveniji**

Ljubljana, Tyrševa cesta 1b/III.

Z A S T O P S T V O

PUTNIK

**Tujsko prometna zveza za
bivšo mariborsko oblast**

Maribor, Trg svobode

Vozne karte za železniški, pomorski in zračni promet v tu- in inozemstvu po originalnih cenah. — **Valute** po najugodnejših dnevnih cenah. — **Kreditna pisma in potovalni čeki**. — **Izleti in grupna potovanja** z železnico in udobnimi avtobusi v tu- in inozemstvo. — **Zimskosportni izleti** v najlepše zimske predele tu- in inozemstva. **Brezplačni nasveti in prospekti, podatki o popustih, rute in programi potovanj, podatki o vseh domačih in inozemskih zimskosportnih postojankah itd., itd.**

Poceni in udobno potujete s posredovanjem „PUTNIKA“. Tako si prihranite čas in denar!

Biljetarne in informacijske pisarne: Bled, telefon 245; Jesenice, telefon 621; Kranj; Ljubljana, Gajeva ul. 3, telefon 24-72, 38-79; Ljubljana, Hotel Metropol, telefon 33-84; Podkorensko sedlo; Celje, telefon 119; Dravograd, telefon 2; Gornja Radgona, telefon 21; Maribor, Trg Svobode, telefon 21-22, 21-29; Maribor, Glavni kolodvor, telefon 26-69; Rogaska Slatina, telefon 1; Št. Ilj, telefon 6.

Sl. 2: Oglasno sporočilo predstavništva »Zveze za tujski promet Putnik«, ki prikazuje ponudbo agencije, namenjeno izseljencem (Izseljenski vestnik Rafael, avgust 1937, 87).

Fig. 2: Advertisement of the organization »Zveza za tujski promet Putnik«, offering service to emigrants (Izseljeniški vestnik, August 1937, 87).

landu ustanovili tamkajšnji Slovenci in »katerega glavni namen je prirejati redne izlete ameriških Jugoslovancev v domovino, zlasti v Ameriki rojene mladine«. ⁶⁷ Izletom v domovino je bila namenjena posebna pozornost, zlasti pa si je novoustanovljeni turistični klub prizadeval za potovanje potomcev izseljencev, ki bi na ta način spoznali in se približali domovini svojih staršev. Ustanovitev turistične organizacije je kazala na naraščajoči interes za turistično obiskovanje nekdanje domovine, hkrati pa so omenjene dejavnosti pridobivale vse večji ekonomski pomen.

V letu 1933 smo priča nadaljnjemu obiskovanju skupin iz ZDA v organizaciji tamkajšnjih potovalnih agencij, ki so se specializirale za tovrstne oblike turističnega potovanja. Prvo organizirano skupino v omenjenem letu je zbral Leo Zakrajšek. Z njim naj bi prvi obiskovalci v nekdanjo domovino pripotovali predvidoma 4. junija, druga skupina slovenskih izseljencev pa naj bi prispela v Ljubljano 28. junija pod vodstvom Avgusta Kollanderja. V začetku julija (6.) je bil predviden prihod tretje skupine z družbo Cunard Line. Vsa tri organizirana potovanja so imela izhodišče v New Yorku. ⁶⁸

Dokumentirane zapise o obisku izseljencev iz ZDA lahko zasledimo tudi v juniju leta 1936, ko je Jugoslavijo obiskalo več skupin ameriških Slovencev. Prva skupina je v Dravsko banovino prišla ponovno pod vodstvom Lea Zakrajška, med obiskovalci pa so bili tudi nekateri mlajši moški, ki so bili rojeni v Ameriki. Družba sv. Rafaela jim je pripravila sprejem ob prihodu na kolodvor v

Ljubljani. ⁶⁹ Izseljeniški vestnik je o obisku večje skupine iz ZDA poročal tudi v juliju istega leta. Skupino, ki je na potovanje odšla 15. julija, je vodil Avgust Kollander iz Clevelanda. Potovanje obeh skupin je potekalo z ladjo »Normandie« francoske linije. Kot je razvidno iz poročila v Izseljeniškem vestniku, je bila to takrat najhitrejša ladja na svetu, ki je potovanje do Ljubljane skrajšala na sedem dni. Velika večina udeležencev potovanja (trideset od triintridesetih potnikov) je bila Slovencev. Ob prihodu v Ljubljano so izseljence pozdravili takratni izseljenski komisar Fran Fink in predstavniki nekaterih drugih organizacij. V nekdanji domovini so nekateri ostali dober mesec (do 9. septembra), drugi pa so obisk podaljšali na več kakor dva meseca (do 24. septembra). Večina obiskovalcev v tej skupini je bila ženskega spola. Pet obiskovalcev se v ZDA ni vrnilo in so ostale v Jugoslaviji, kjer naj bi živele od prihrankov. Manjšo udeležbo moških pripisujejo delovnim obveznostim, ki so jim onemogočale daljša potovanja oziroma odsotnosti z dela. ⁷⁰

Tik pred pričetkom druge svetovne vojne, leta 1938, je Izseljeniški vestnik poročal o še enem slavnostnem sprejemu ameriških Slovencev. V juniju tega leta je prispelo trideset predstavnic Slovenske ženske zveze iz Chicaga, kjer so jim v Ljubljani pripravili sprejem z uglednimi gosti in predstavniki oblasti ter posameznih organizacij, kot je denimo bila soproga bana Natlačena, predstavnica Zveze krščanskih društev, Katoliškega ženskega društva itd. Na sprejemu jih je nagovoril tudi

⁶⁷ Izseljeniški vestnik, marec 1932: 5. Združene države severne Amerike, Slovenski turistovski klub, 6.

⁶⁸ Izseljeniški vestnik, maj 1933: Izleti v domovino, 4.

⁶⁹ Po predvidevanjih bi število obiskovalcev, zlasti mlajših moških, moralo biti še večje, vendar jih je zaradi pogostih negativnih izkušenj ob njihovem prihodu v preteklih letih to odvrnilo od obiskovanja. Izseljeniški vestnik namreč poroča, da so mlajše moške, ki so bili sicer rojeni v Ameriki in so bili ameriški državljani, v Jugoslaviji smatrali za jugoslovanske državljane in so jih ob prihodu pozvali k naboru za vojaško službo ter jih posledično obravnavali kot dezertarje (Izseljeniški vestnik Rafael, julij 1936: Ameriški Slovenci iskreno pozdravljeni, 74).

⁷⁰ Izseljeniški vestnik Rafael, avgust 1936: Prihod druge skupine ameriških Slovencev v Ljubljano, 88.

predsednik Družbe sv. Rafaela, pater Kazimir Zakrajšek. Ob prihodu so ameriškim Slovenkam »ljublanske žene in dekleta – nekatere v narodnih nošah – izročile krasne šopke cvetja, nato pa jih je pozdravil v imenu g. bana izseljenski komisar g. Fink«. S Slovenkami so potovali tudi ameriški Hrvati, člani pevskega zbora »Zora« iz Chica-ga, ki so jih v času postanka v Ljubljani prav tako pozdravili.⁷¹ Prvega julija leta 1938 je na Jesenice prispel vlak s 87 Slovenkami iz ZDA pod okriljem Slovenske ženske zveze iz Clevelanda. Izlet sta poleg predsednice zveze, Mary Prislant, organizirala tudi Avgust Kollander in Leo Zakrajšek. Nekatere med njimi so spremljali sinovi, hčere ali možje. Tudi tokrat so bili obiskovalci po pisanju časnika deležni slavnostnega sprejema, in sicer že takoj ob prihodu na Jesenice, pa tudi ob postanku v Kranju in nato še ob prihodu v Ljubljano. V Ljubljani jih je sprejela godba, ban Natlačen, župan mesta Adlešič, podpredsednik Družbe sv. Rafaela, Zakrajšek in drugi. V Sloveniji naj bi se obiskovalke zadržale več tednov oziroma mesecev.⁷²

V juniju leta 1939 je pod vodstvom Avgusta Kollandra na obisk v staro domovino prišla skupina osemnajstih Slovenk in Slovencev iz ZDA. Na ljubljanski postaji jih je čakalo veliko število ljudi, med katerimi so bili tudi visoki predstavniki oblasti. Slavnostni govor ob prihodu je imel predstavnik banske uprave in izseljenski nadzornik Fran Fink, obiskovalce pa so pozdravili tudi predstavnik ljubljanske občine, Družbe sv. Rafaela in Izseljenske zbornice. Zanimiv je podatek, da jih je sprejel tudi direktor Tujsko-prometne zveze, dr. Ciril Žižek.⁷³ V letu pričetka druge svetovne vojne se je med potencialnimi obiskovalci Dravske banovine že pojavil strah pred potovanjem, kar je zabeležil tudi Izseljeniški vestnik v primeru omenjenega obiska Slovencev iz ZDA.

Iz zapisov v Izseljeniškem vestniku je razvidno tudi poročanje o težavah posameznikov pri potovanju v nekdanjo domovino iz držav Južne Amerike. Zaradi velike razdalje, ki je zahtevala večja finančna bremena, je bilo potovanje izseljencev iz držav, kot je na primer Argentina, težko izvedljivo. V Severni Ameriki je žive-lo več Slovencev, tamkajšnje izseljenske skupnosti so imele daljšo tradicijo, njihovo gmotno stanje je bilo v primerjavi z rojaki iz Južne Amerike boljše, zato so se

tudi lažje odločali za potovanje.⁷⁴ Ob pregledu izbrane-ga časopisja pa sicer izčrpnih podatkov o prihodu posameznikov ali skupin z območja Južne Amerike ali denimo Avstralije nismo zasledili.

Obisk slovenskih izseljencev ob evharističnem in izseljenskem kongresu v Ljubljani leta 1935

Povečanemu obisku izseljencev smo bili priča ob evharističnem kongresu, ki je v Ljubljani potekal leta 1935 in je v 1. polovici 20. stoletja predstavljal enega izmed najpomembnejših religioznih dogodkov na Slovenskem. Skupine izseljencev so na kongres prihajale z vseh kon-cev sveta, zaradi česar je Družba sv. Rafaela za 1. julij, takoj po zaključku evharističnega kongresa, sklicala prvi vseslovenski izseljenski kongres. Kongres je bil name-njen izboljšanju poznavanja izseljenske problematike in večjemu razumevanju pričakovanj, ki jih imajo do nekdanje domovine izseljenci, ter večji povezanosti in ohranjanju stikov. Družba je pozivala k obisku domovi-ne in kongresa v čim večjem številu,⁷⁵ romanja skupin izseljencev iz Nemčije, Nizozemske, Belgije⁷⁶ in Franci-je pa so večinoma organizirali izseljenski duhovniki. T. i. pripravljalni odbor za evharistični kongres, ki je zbiral udeležence in organiziral potovanje, se je nadejal ugo-dnejših cen vozovnic za vlak,⁷⁷ da bi s tem omogočil potovanje tudi revnejšim rojakom. Družba sv. Rafaela si je poleg znižanja vozovnic prizadevala tudi za zmanj-ševanje birokratskih ovir pri vstopu v državo, zlasti kar se tiče urejanja potnih listov in vizumov.⁷⁸ Pripravljalni odbor je pripravil program potovanja, ki je med drugim predvideval: »27. junija zvečer odhod iz Aachena in Kölna; 28. junija zjutraj sv. maša v Münchnu; 28. junija zvečer pobožnosti in prenočitev na božji poti Brezje; drugi dan prihod v Ljubljano, tam prireditve »izseljeni-škega večera««. Udeležbi na kongresu je sledil večdnevni obisk sorodnikov. Udeleženci so iz Ljubljane odšli še do Maribora, od tam pa mimo Celovca in Beljaka nazaj proti novi domovini. Prihod v Köln je bil predviden 12. julija v večernih urah.⁷⁹ V naslednji številki je Izseljeni-ški vestnik objavil tudi podrobní potek kongresa.

Evharističnega kongresa v Ljubljani so se udeležili tudi izseljenci iz ZDA in Kanade, o čemer nazorno priča

71 Izseljenski vestnik, junij 1938: Prirčen sprejem ameriških Slovenk, Slovensko katoliško ženstvo pozdravlja svoje ameriške tovarišice, 50.

72 Izseljenski vestnik, julij 1938: Ameriške Slovenke v domovini. Prirčen sprejem na Jesenicah, veličasten sprejem v Ljubljani, 61–62.

73 Izseljenski vestnik, 1939 (leto 9, št. 7): Rojaki iz severne Amerike prihajajo v domovino, 112–113.

74 Izseljenski vestnik, september 1938: Južna Amerika. Iz Argentine, 91.

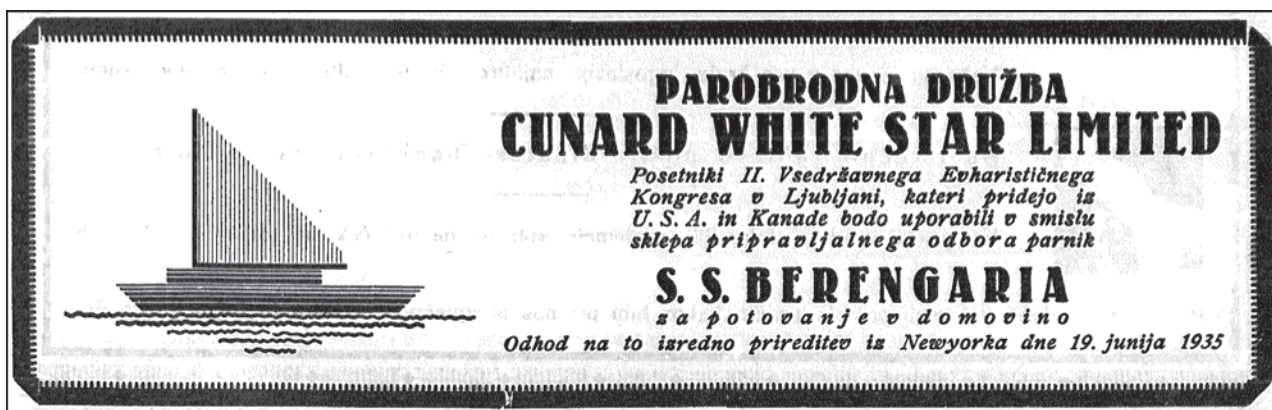
75 Izseljenski vestnik Rafael, februar 1935: I. Vseslovenski izseljenski kongres, 2.

76 Obiskovalcev evharističnega kongresa iz omenjenih treh držav naj bi bilo okrog 300 (Izseljenski vestnik Rafael, maj 1935: Evharistični kongres, 3). Na splošno je Izseljeniški vestnik v tem obdobju izčrpno poročal o načrtovanih potovanjih in itinerarijih.

77 Družba sv. Rafaela je za udeležence kongresa uspešno izposlovala ugodnejšo ceno potovanja. Ministrstvo Socijalne Politike in Narodne-ga Zdravlja je v okviru svojega odseka za zaščito izseljencev izdalo odlok o znižanju cen vozovnic za vlak za tiste, ki se bodo udeležili izseljenškega kongresa. Odobren je bil popust v višini 75 odstotkov običajne cene (Izseljenski vestnik Rafael, maj 1935: Izseljenske novice, 4). Cena vozovnice je poleg vožnje vključevala tudi vizum za Jugoslavijo, dva vizuma za Avstrijo in prenočevanje na Brezjah (Izseljenski vestnik Rafael, maj 1935: Holandija. V Jugoslavijo!, 6). Izseljeniški vestnik je objavljaj natančna navodila glede poteka poto-vanja in zanj potrebnih dokumentov. Za udeležbo na kongresu so si prizadevali privabiti tudi otroke in mladino.

78 Izseljenski vestnik Rafael, marec 1935: Evharistični kongres v Ljubljani, 2.

79 Izseljenski vestnik Rafael, februar, 1935, Belgija. Na evharistični kongres v Ljubljano potujemo, 4.

Sl. 3: Oglas britanske parabrodne družbe »Cunard White Star Limited«, ki ponuja storitve potencialnim udeležencem evharističnega kongresa v Ljubljani (Izseljenski vestnik Rafael, februar 1935, 5).

Fig. 3: Advertisement for the British shipping company »Cunard White Star Limited«, offering service to potential participants of the Eucharistic congress in Ljubljana (Izseljenski vestnik, February 1935, 5).

oglasni zapis v Izseljenskem vestniku leta 1935 (slika 3). Le-ta namreč obvešča udeležence kongresa iz omenjenih držav, da bodo v Ljubljano iz New Yorka potovali s parnikom »S. S. Berengaria«, odhod katerega je bil predviden za 19. junij.⁸⁰ Na kongres so iz Severne Amerike prišle tri organizirane skupine, prva pod vodstvom Lea Zakrajška in Aleksandra Urankarja iz Chicaga, druga v organizaciji Avgusta Kollandra iz Clevelanda. Tretjo skupino sta vodila Ekerovič in Mihajlovič.⁸¹

Od obiska izseljencev in udeležbe na obeh kongresih so si v Družbi sv. Rafaela veliko obetali. Prizadevali so si zlasti za navezavo stikov in povečanje možnosti sodelovanja ter tudi nudenje finančne in moralne pomoči. Obiskovalci so prišli na evharistični in izseljenski kongres ter se nato za nekaj dni odpravili k domačim. Nekaj časa in pozornosti je bilo namenjeno tudi turizmu, saj Izseljenski vestnik obvešča, da se je za tiste, ki so se zanimali za skupinske izlete po državi, Družba sv. Rafaela povezala s potniško družbo »Putnik«, ki naj bi izletnikom zagotavljala ugodne cene izletov in kakovostno postrežbo. Uredili so tudi ugodnejše cene prevozov z avtotaksiji za posameznike, ki bi izrazili željo za potovanje po nekdanji domovini. Za zgledno in prijazno obnašanje šoferjev ter upoštevanje določenih cen je bil odgovoren sam predstavnik avtotaksijev.⁸² Tovrstna organizacija kaže na pomen, ki so ga dajali temu obisku in dogodkom. Obisk drugih turističnih destinacij so na potovanju izkoristili predvsem tisti, ki so pripotovali s parnikom iz ZDA. Potniki, ki so pluli na že omenjeni »Berengarii«, so se tako na poti ustavili tudi v Parizu.⁸³

Izseljenski vestnik je po zaključku obeh kongresov poročal o njuni uspešnosti in odmevnosti ter objavljaj zahvale za prisrčni sprejem izseljencev iz tujine.

SKLEP

Obiski slovenskih izseljencev in njihovih potomcev v nekdanji domovini, ki jim v prispevku namenimo osrednjo pozornost, so vse od sredine dvajsetih let preteklega stoletja naprej postajali vse bolj organizirani in množičnejši. Pri organizaciji izletov izseljencev iz evropskih držav (Nemčija, Francija, Belgija in Nizozemska), v katerih je takrat živel precejšen del slovenskih izseljencev, so imele poglavitno vlogo različne katoliške organizacije in posamezniki (izseljenski duhovniki in učitelji), ki so delovali med izseljenci. Slednjim je poglavitni motiv za obisk nekdanje domovine predstavljalo obiskovanje sorodnikov, za organizirano potovanje pa so se najpogosteje odločali zaradi manjših birokratskih ovir pri urejanju potnih listin, ugodnejših cen transporta, pa tudi zaradi potovanja samega, ki je potekalo po skrbno pripravljenem programu in je udeležencem predstavljalo svojevrsten družabni dogodek, s katerim so želeli prispevati tudi k ohranjanju narodne identitete. Izseljenci, ki so prebivali v izvenevropskih državah, so imeli pri potovanju v nekdanjo domovino več težav, ki so bile vezane na geografsko oddaljenost in so bile posledično finančno zahtevnejše narave. Kljub temu je bilo v slovenski skupnosti v ZDA konec dvajsetih in v začetku tridesetih let preteklega stoletja precej posame-

⁸⁰ Izseljenski vestnik Rafael, februar 1935, 5, slika 3.

⁸¹ Podrobnejši načrt potovanja je predstavljen v eni od kasnejših številčk Izseljenskega vestnika. Z Avgustom Kollandrom je prva skupina iz New Yorka odpotovala 7. junija na veleparniku »Normandie« francoske linije, druga je na pot odšla z že omenjenim parnikom »Berengario« 19. junija ravno tako iz New Yorka, tretja skupina pod vodstvom Lea Zakrajška pa je s parnikom francoske linije »Champlain« odplula 15. junija (Izseljenski vestnik Rafael, maj 1935: Evharistični kongres, 3).

⁸² Izseljenski vestnik Rafael, junij 1935: Navodila našim izseljencem, 2.

⁸³ Izseljenski vestnik Rafael, maj 1935: Evharistični kongres, 3.

znikov, ki so se odločili potovati v izvirno domovino, o čemer zgovorno pričajo potovalni uradi, ki so delovali v takratni izseljenski skupnosti v Clevelandu in New Yorku.

Slovenski izseljenci, ki so prihajali na obisk v domači kraj, so odigrali pomembno vlogo tako z ožjega, družinskega, kakor tudi s širšega, družbenega vidika. Sorodnikom v stari domovini so nudili materialno in finančno pomoč, v širši družbeni perspektivi pa so s promocijo in obiskovanjem nekdanje domovine pozitivno prispevali tudi k turističnemu razvoju, ki se je tedaj pričel vse bolj uveljavljati znotraj gospodarskega sektorja. Tega so se zavedali tudi v Družbi sv. Rafaela, kjer so v tridesetih letih 20. stoletja opozarjali na čedalje pomembnejšo vlogo, ki so jo slovenski izseljenci imeli pri razvoju turističnega sektorja, saj so bili tovrstni obiskovalci med po-

gostejšimi potrošniki turističnih storitev (npr. kupovanje spominkov, organizirani obiski verskih središč in zdravilišč). Predstavljali so pomembno kategorijo turistov, ki se je, v primeru ustrezne ponudbe, z veseljem ponovno vračala na obisk v izvirno deželo in za izlete navduševala še svoje potomce, živeče v tujini. Čeprav je težko kvantitativno ovrednotiti njihovo število, bi na podlagi analiziranih virov lahko zaključili, da so v letih pred začetkom druge svetovne vojne »izseljenski turisti« ne-
dvomno predstavljali naraščajočo kategorijo obiskovalcev v nekdanji Jugoslaviji. Vloge izseljencev in njihovih obiskov so se kmalu pričeli zavedati tudi predstavniki tedanjih katoliških in političnih oblasti, ki so obiskovalce pozdravljali in nagovarjali na slavnostnih sprejemih in pogostitvah ter se (s finančnega in tudi moralnega vidika) nadejali njihovega ponovnega obiska.

SLOVENIAN EMIGRANTS AND TOURIST VISITS TO THE DRAVA BANOVINA ACCORDING TO THE REPORTS IN THE JOURNAL »IZSELJENIŠKI VESTNIK«

Petra KAVREČIČ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, 6000 Koper, Garibaldijeva 1, Slovenia
e-mail: petra.kavrecic@zrs.upr.si

Miha KODERMAN

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, 6000 Koper, Garibaldijeva 1, Slovenia
e-mail: miha.koderman@zrs.upr.si

SUMMARY

Until the beginning of the 1920s, the visits of Slovenian emigrants and their descendants to their former homeland took place predominantly on the individual level. Visits from European countries (such as Germany, France, Belgium and the Netherlands), where a considerable part of Slovenian emigrant communities was located, became more organized in the mid-1920s. Emigrant priests and teachers from the various Catholic organizations which operated among the emigrant communities have played an important role in the planning, coordination and guidance of such excursions. Emigrants preferred to travel to their former homeland with an organized group due to the lenient procedure in arranging travel documents, favorable prices of transport and the journey itself, as it had included a specially prepared itinerary and represented a unique social event for the participants, contributing to the preservation of their ethnic identity. The organizers occasionally prepared an independent holiday with the educational program for the emigrant children (holiday colonies). In the interwar period, emigrants who lived in the North American and other non-European countries were facing several problems when traveling to the former homeland. Due to the geographical distance, their journeys included transcontinental travel with a shipping company and were therefore long and financially challenging. Several travel agencies were established among the Slovenian communities in Cleveland and New York in the late 1920s and early 1930s. Although their service mostly focused on the sale of tickets for major shipping companies, they later began organizing group trips to the area of Slovenian ethnic territory. Emigrant visitors often combined these trips with a visit to the European capitals; therefore such excursions usually lasted several weeks and have with time acquired a »tourist« connotation.

Key words: Slovenian emigrants, visits of former homeland, emigrant tourism, Drava Banovina, St. Raphael Society

PRILOGE:

Priloga 1: Izseljevanje iz Kraljevine Jugoslavije in Dravske Banovine v evropske in izvenevropske države med letoma 1929 in 1939.

Leto	Država	IZSELJEVANJE V EVROPSKE DRŽAVE							IZSELJEVANJE V IZVENEVROPSKE DRŽAVE							SKUPAJ
		Francija	Nemčija*	Belgija	Česko-slovaška	Holandija	Švica	Avstrija*	Druge evropske države	ZDA	Kanada	Urugvaj	Braziliija	Avstralija	Druge svetovne države	
1929	Slovenija** K. Jugoslavija	1722	345	1158	14	279	17	1242	298	836	482	231	25	2	5	7051
		8064	1198	4349	524	546	38	1309	3397	4792	4030	1168	636	205	670	37614
1930	Dravska banovina	3634	1921	146	16	271	20	484	93	918	269	115	7	0	7	8156
		13593	2614	1660	724	400	235	739	5444	4215	2745	934	294	193	420	38969
1931	Dravska banovina	2453	1088	6	4	23	3	383	72	542	65	47	1	0	0	4735
		4722	1482	49	499	51	24	606	3127	2499	604	495	39	87	201	15368
1932	Dravska banovina	1506	457	13	4	16	3	213	15	251	54	5	3	0	1	2566
		1947	507	31	498	40	15	360	3244	1403	491	44	10	83	174	9096
1933	Dravska banovina	1898	2	12	1	124	2	70	2	187	90	3	1	0	1	2418
		2305	6	52	416	153	3	104	4469	1106	537	27	38	144	88	9729
1934	Dravska banovina	2203	262	13	76	6	2	344	29	236	112	8	2	2	9	3355
		2629	448	34	1103	8	10	418	6354	1328	543	57	59	152	326	13911
1935	Dravska banovina	2013	442	4	57	6	13	357	28	225	96	5	1	8	0	3328
		2374	564	15	856	10	25	554	5722	1337	566	26	35	235	537	13465
1936	Dravska banovina	3027	228	5	36	1	2	284	7	223	92	8	0	9	12	4024
		4249	589	29	657	8	6	328	2759	1568	653	32	21	352	398	12485
1937	Dravska banovina	4249	2238	52	20	4	13	258	31	375	97	12	0	2	3	7422
		7607	2562	177	671	4	16	273	2977	2432	919	56	36	511	527	19665
1938	Dravska banovina	2566	4773	222	21	4	7	/	43	465	103	9	0	5	3	8284
		3722	7639	330	734	4	17	/	1930	2690	1009	74	18	619	527	20062
1939	Dravska banovina	1916	13310	66	1	7	22	/	23	296	92	1	1	8	6	15780
		3134	19671	108	49	10	22	/	619	1953	488	12	66	378	496	27402

Vir: Statistični godišnjak: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, 1932–1933; Statistični godišnjak: Kraljevina Jugoslavija, 1934–1941.

*Podatki za Avstrijo so v letih 1938 in 1939 združeni z Nemčijo.

** Z novo ustavo in preimenovanjem Kraljevine SHS v Kraljevino Jugoslavijo leta 1929 je bila uvedena tudi nova upravna ureditev države. Večji del slovenskega ozemlja, sprva z izjemo Bele krajine, je bil vključen v Dravsko banovino, ki se pojavlja v statistikah za prihodnja leta, za leto 1929 pa Državni urad za občo statistiko uporablja termin »Slovenija«.

PRILOGA 2: Prihodi turistov v Kraljevino Jugoslavijo in Dravsko banovino med letoma 1933 in 1939 po državi izvora.

Država	1933		1934		1935		1936		1937*		1938		1939	
	Dravska banovina	Kraljevina Jugoslavija	Dravska banovina	Kraljevina Jugoslavija	Dravska banovina	Kraljevina Jugoslavija	Dravska banovina	Kraljevina Jugoslavija	Dravska banovina	Kraljevina Jugoslavija	Dravska banovina	Kraljevina Jugoslavija	Dravska banovina	Kraljevina Jugoslavija
Kraljevina Jugoslavija	130100	667792	140999	711421	147569	767514	127999	691792	133542	634038	136405	719610	138036	663395
Avstrija**	17134	59594	20425	65387	15726	56827	17118	64427	17387	52482	4246	11298	/	/
Bolgarija	114	1293	275	2771	451	4164	344	3702	n.p.	n.p.	607	4629	411	3465
Češkoslovaška	13015	63947	8732	59311	10698	67037	9865	68337	6478	51867	5422	39901	1935	9962
Anglija	362	6899	760	7007	899	7244	1960	10913	2538	16840	1937	13106	826	5516
Francija	552	5602	1034	7456	1426	8850	1142	9505	n.p.	n.p.	1199	8831	597	3793
Grčija	212	2297	284	2705	483	3040	400	3088	n.p.	n.p.	207	1805	148	1540
Italija	4495	9980	5541	12031	5737	11784	4376	9469	n.p.	n.p.	6039	13477	5000	11624
Madžarska	2213	16117	1983	13128	1362	11712	1998	13559	n.p.	n.p.	4483	20393	2469	14820
Nemčija**	4573	21134	5825	25370	6589	29160	9939	37099	13765	68545	31088	135972	40259	197801
Švica	485	5475	511	6856	592	5677	677	6300	n.p.	n.p.	495	4870	404	2672
Poljska	538	4026	880	8567	1123	11196	1056	9664	n.p.	n.p.	690	4910	532	4053
Romunija	314	5206	308	5833	374	5230	464	5040	n.p.	n.p.	468	3431	236	2014
Druge evropske države	989	11136	1164	13160	1747	13990	1867	12623	15886	84163	2257	18432	2438	14517
Države Severne in Južne Amerike	348	2993	413	3232	579	3518	643	3487	n.p.	n.p.	868	5169	414	3049
Ostale države	91	955	755	2145	851	2785	243	1781	n.p.	n.p.	453	1167	173	1005
SKUPAJ	175535	884446	189889	946380	196206	1009728	180091	950786	189596	907935	196864	1007001	193878	939226

Vir: Statistični godišnjak: Kraljevina Jugoslavija, 1934–1941.

* V letu 1937 je Urad število obiskovalcev spremljal izključno za šest najpomembnejših izvornih držav.

** Podatki za Avstrijo so v letu 1939 združeni z Nemčijo.

VIRI IN LITERATURA

Izseljeniški vestnik: za pouk našim izseljencem. Ljubljana 1929–1930.

Izseljeniški vestnik: za pozdrav jugoslovanskim izseljencem iz Amerike. Ljubljana, Izseljeniška knjižnica, št. 5, 25. 6. 1931 [posebna št.].

Izseljeniški vestnik: za pouk našemu narodu. Ljubljana, Izseljeniška knjižnica, št. 6 [posebna št.].

Izseljeniški vestnik: glasilo slovenskih izseljencev celega sveta. Ljubljana, 1932–1935.

Izseljeniški vestnik Rafael: Glasilo Rafaelove družbe v Ljubljani. Ljubljana, 1935–1937.

Izseljeniški vestnik: glasilo Rafaelove družbe in Izseljenske zbornice v Ljubljani. Ljubljana, 1938–1940.

Slovenec: političen list za slovenski narod. Ljubljana, 1873–1945.

Statistički godišnjak: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika. Beograd, 1932–1933.

Statistički godišnjak: Kraljevina Jugoslavija. Beograd, 1934–1941.

Drnovšek, M. (2012): Otroci in izseljenstvo v prvi Jugoslaviji. V: Škoro Babić, A. et al. (ur.): Zgodovina otroštva/History of childhood. Ljubljana, ZZDS, zbirka ZČ, 45, 679–688.

Drnovšek, M. (2012a): Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije. Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU.

Friš, D. (1995): Ameriški Slovenci in katoliška cerkev 1871–1924. Celovec-Ljubljana-Dunaj, Knjižna zbirka Celovski rokopisi 1., Mohorjeva založba.

Friš, D. (1996): Naši izseljenci na obisku v 'stari domovini' (1836–1941). V: Razvoj turizma v Sloveniji:

zbornik referatov. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 165–176.

Gestrin, F., Melik, V. (1966): Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana, DZS.

Kalc, A. (2002): Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje. Koper–Trst, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, Narodna in študijska knjižnica Trst, Knjižnica Annales Majora.

Klemenčič, M. (1987): Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne. Maribor, Obzorja.

Klemenčič, M. (2001): Die emigration der Slowenen aus der Habsburgermonarchie in die USA und das Slowenische Organisationsnetz in den USA 1870–1914. Razprave in gradivo, 38/39, INV. Ljubljana, 212–258.

Klemenčič, M. (1995): Slovenes of Cleveland. The Creation of a New Nation and a New World Community Slovenia and the Slovenes of Cleveland Ohio. Novo mesto, Dolenjska založba.

Klemenčič, M. (1998): Slovenska izseljenska zgodovina kot del slovenske nacionalne zgodovine. Zgodovinski časopis, 52, 2 (111). Ljubljana, 175–193.

Kolar, B. (1990): Družba svetega Rafaela do ustanovitve ljubljanske podružnice. Dve domovini/Two homelands 1. Ljubljana, 107–119.

KWT – Kollander World Travel (2012): 89 Years Around the World! In: <http://www.kollander.com/about.php>. (27. 9. 2012).

Valenčič, V. (1990): Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne. Dve domovini/Two homelands 1. Ljubljana, 43–81.